

1270

4497P

Міністерство освіти і науки України
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

КОРЧАКОВА НАТАЛІЯ ВІКТОРІВНА

УДК 159.922.6:159.923

ВІКОВА ГЕНЕЗА ПРОСОЦІАЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня

доктора психологічних наук

Київ – 2018

НБ НПУ ім. М.П.Драгоманова

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор психологічних наук, професор
ПАВЕЛКІВ Роман Володимирович,
Рівненський державний гуманітарний університет,
перший проректор,
завідувач кафедри вікової та педагогічної психології.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор,
дійсний член НАПН України
БЕХ Іван Дмитрович,
Інститут проблем виховання НАПН України,
директор;

доктор психологічних наук, професор
САВЧИН Мирослав Васильович,
Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка,
завідувач кафедри психології;

доктор психологічних наук, професор
ЧЕРНОБРОВКІН Володимир Миколайович,
Національний університет
«Киево-Могилянська академія»,
завідувач кафедри психології та педагогіки.

Захист відбудеться 11 квітня 2018 року о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.10 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01601.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01601.

Автореферат розіслано 6 березня 2018 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. В. Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Початок третього тисячоліття поставив перед українським суспільством низку викликів, які не лише зумовлюють уповільнення загальних темпів суспільного розвитку, а й загрожують гуманістичним основам соціального співжиття та емоційному благополуччю кожної окремо взятої особистості. Зростання бездуховності, нестабільності, кризовості, соціальної напруженості, жорстокості, рання соціалізація агресії, посилення егоїстичних тенденцій, загальне збайдужіння – явища, без усунення яких унеможливлються процеси стабілізації і прогресу суспільства.

Подолання зазначених тенденцій можливе лише за умови збереження та примноження духовного потенціалу особистості, його трансформування й узгодження з реаліями сьогодення, розвитку готовності людини протистояти деструктивним явищам. Вагому роль у цьому процесі виконує просоціальність – унікальна здатність особистості виходити за межі власних інтересів, діяти на благо інших людей чи спільнот, виявляти турботу і співчуття, готовність до підтримки, опіки та щедрості. Як продукт багатовікової історії розвитку моральної сутності людини, просоціальність не лише зберігає постійну соціальну значущість, а й характеризується підвищенням соціального запиту на її розвиток в умовах сучасної інтенсифікації соціальних процесів, виникнення суперечностей у суспільно-економічному житті та соціальному розвитку особистості. Завдяки просоціальності людина набуває здатність узгоджувати процеси індивідуалізації і соціалізації, тенденції розвитку самості та гармонізації міжособистісного простору. Ця особистісна якість забезпечує збереження гуманістичних основ взаємодії в умовах сучасного конкурентного співжиття, досягнення паритетності у системі «Я – інший».

Просоціальні схильності відносять до групи «благородних» цінностей (І. Д. Бех), розвиток яких першочергово обумовлює соціальне становлення особистості. Їх стимулювання – глобальний освітній напрям формування особистості в процесі її навчання й виховання. Свідченням цього є привнесення до освітніх програм більшості країн світу, включаючи й український простір, завдань з формування соціальних компетенцій, елементом яких є система просоціальних умінь та якостей. Про підвищення уваги до питань аналізу й підтримки просоціальності особистості на міжнародному рівні свідчать програми, що ініціює Організація Об'єднаних Націй. У документі ЮНЕСКО «Дорожня карта для реалізації Глобального Плану Дій з освіти для Сталого Розвитку» підкреслюється необхідність створення освітніх умов для розвитку широкого спектра соціальних компетенцій особистості.

Як напрям психологічного аналізу, проблема просоціальності та просоціальної поведінки людини виокремилася у 70-х роках ХХ століття. Високий ступінь її соціальної значущості зумовив швидко інтенсифікацію розробки наукового питання та появу декількох підходів до його аналізу – *еволюційного, соціального, диспозиційного, онтогенетичного*. Два останні є не лише найновішими підходами вивчення проблеми, а й найбільш релевантними

щодо завдань вікової психології. Їх виокремлення та інтенсифікація відбулися в останні два десятиліття у зарубіжному науковому просторі. Дослідження вікової генези просоціальності особистості забезпечило вивчення її витоків і ранніх проявів (С. Браунел, М. Кьостер, Д. Соммервіль, С. Слоун, М. Торренс, Ф. Уорнекен), простеження особливостей функціонування у кожному з вікових періодів: дошкільному та молодшому шкільному віці (В. В. Галаніна, Т. В. Гольцова, Н. Баумгард, Дж. Буркарт, К. Данфілд, Т. Малті), підлітковому та юнацькому періодах (Н. Айзенберг, Г. Алессандрі, Т. І. Брессо, Л. П. Журавльова, О. Є. Ігнацька, Н. В. Кухтова, М. М. Наконечна), зрілому віці (І. М. Багмет, А. Фройнд). Проте, загальною тенденцією більшості досліджень, яка перешкоджає розкриттю закономірностей онтогенетичного розвитку просоціальності особистості, є їх спрямування на окремі компоненти особистісного утворення чи його певний поведінковий різновид.

Загалом, стан розробки проблеми вікового розвитку просоціальності особистості у світовому науковому просторі можна класифікувати як початковий, оскільки відсутнє чітке розмежування досліджень генези особистісної якості «просоціальність» та її поведінкової форми – «просоціальної поведінки»; відсутнє системне вивчення вікових змін феномена згідно його структури та детермінації; відсутній аналіз вікової траєкторії розвитку просоціальності особистості впродовж онтогенезу; зорієнтованість більшості досліджень на поведінкову, а не диспозиційну складову явища; вивчення особливостей поведінки у певний період без простеження онтогенетичного ракурсу проблеми.

У вітчизняній психології просоціальність особистості самостійним предметом дослідження не виступала. Цілісне вивчення генези феномена не здійснювалося. Аналіз окремих аспектів проблеми виконаний у руслі суміжної проблематики: морального становлення особистості (І. Д. Бех, Н. В. Глібова, Р. В. Павелків), духовного розвитку (С. О. Ставицька, М. В. Савчин), особистісного зростання (І. С. Булах), вивчення генези емпатії (Л. П. Журавльова, Т. В. Коломієць, І. М. Коган, В. І. Кротенко, О. А. Орищенко), розвитку почуттів (О. І. Кульчицька), асертивності (В. З. Лучків), альтруїзму (І. М. Багмет), чуйності (Г. М. Свідерська), милосердя (Л. В. Данілова, Л. В. Іваненко), формування професійно значущих якостей (З. П. Бондаренко, В. В. Волошина, Н. А. Грищенко). Більш глибоко дослідження генези просоціальності особистості виконане у роботах педагогічного спрямування (В. І. Кириченко, В. Б. Нечерда).

Отже, високий рівень соціальної значущості проблеми розвитку просоціальності особистості, її недавнє започаткування та недостатнє наукове осмислення у зарубіжній психологічній науці, відсутність наукових розробок проблеми у вітчизняній психології, наявність неузгодженості у системі психологічного та педагогічного супроводу процесу вказують на актуальність і своєчасність дослідження вікової генези особистісного феномена.

Розробка проблеми у руслі запропонованої генетично-деонтологічної концептуальної парадигми відкриває нові перспективи у формуванні духовного

потенціалу особистості, гармонізації її стосунків з оточуючими, гуманізації міжособистісної взаємодії, її соціальної та особистісної продуктивності. Необхідність дослідження проблеми зумовлена сукупністю факторів: по-перше, вивчення просоціальності в ракурсі вікової генези відкриває перспективи прогнозування позитивних соціальних тенденцій; по-друге, вивчення ранніх проявів спрощує аналіз зрілих форм, прокладаючи шлях до вивчення цілісного особистісного конструкта та його функціонування; по-третє, простеження вікових особливостей розвитку просоціальності особистості сприяє організації належного психолого-педагогічного супроводу процесу, здійсненню стратегій його стимулювання, формування та коригування.

Таким чином, високий гуманістичний потенціал та відповідність сучасним стратегіям реформування соціального та освітнього простору країни зумовив вибір теми дисертаційного дослідження «Вікова генеза просоціальності особистості».

Зв'язок теми з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації входить до плану наукових досліджень кафедри психології факультету філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова та узгоджується з науковою темою кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету «Моральні основи соціалізації особистості» (держ. реєстр. номер 0116U006541). Тема дисертаційного дослідження затверджена на засіданні Вченої ради Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 2 від 26.09.2014) та узгоджена на міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол бюро № 8 від 25.11.2014).

Мета дослідження полягає у теоретико-концептуальному обґрунтуванні та емпіричному вивченні генези просоціальності особистості шляхом аналізу вікових змін у її структурі та функціонуванні у кожному з періодів онтогенезу, виявленні шляхів стимулювання і коригування просоціальних схильностей особистості.

Відповідно до мети дослідження були визначені наступні **завдання**:

1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз сутності та вікового розвитку просоціальності особистості.
2. Проаналізувати теоретичні засади проблеми розвитку основних форм і видів просоціальних самовиявів.
3. Обґрунтувати зміст та принципи концептуальної парадигми вікової генези просоціальності особистості; сутність, детермінацію, структуру, критерії та рівні функціонування просоціальності як цілісного утворення; етапи онтогенетичного розвитку феномена, його механізми, закономірності, показники функціонування на кожному з періодів онтогенезу, поведінкові прояви, їх основні різновиди та розробити модель вікової генези особистісного утворення.
4. Емпірично дослідити особливості становлення та розвитку просоціальності особистості у дитячому віці.

5. Проаналізувати загальні закономірності розвитку та функціонування просоціальної особистості в період дорослішання та зрілості (підлітковий вік, юність, зрілість, пізня зрілість).

6. Розробити та апробувати програму психологічного супроводу просоціального розвитку особистості у період старшого дошкільного та молодшого шкільного віку. Окреслити шляхи стимулювання й коригування просоціальних схильностей особистості відповідно до критеріїв, показників та етапів їх становлення у всіх періодах онтогенезу.

В основу дисертаційного дослідження були покладені **припущення**:

- розвиток просоціальності особистості як біосоціопсихічного конструкта триває впродовж усього життя людини, забезпечуючи реалізацію гуманістично спрямованих програм поведінки особистості на благо інших та формування ціннісного ставлення до свого буття, власної соціальної значущості;

- вікова генеза досліджуваного конструкта пов'язана зі змінами у його структурі, ієрархічній будові та функціонуванні, що виникають під впливом розвитку і зміни психологічних механізмів у процесі просоціальної активності та дії зовнішніх стимулюючих чинників;

- процес самовизначення особистості в межах континууму байдужість-просоціальність-альтруїзм утверджується з моменту виокремлення у структурі її індивідуальної психіки цілісного конструкта «просоціальність», домінуючі позиції в якому виконує ціннісно-сміслова сфера особистості та просоціальна ідентичність;

- індивідуальні просоціальні схильності особистості можуть розвиватися і коригуватися засобами стимулювання просоціальної ідентифікації та набуття просоціального досвіду.

Об'єкт дослідження – просоціальність особистості як психологічний феномен.

Предмет дослідження – вікова генеза просоціальності особистості.

Теоретико-методологічною основою дослідження є: концепції особистості (Б. Г. Ананьєв, К. Роджерс, В. О. Ядов), морально-духовного розвитку (Б. С. Братусь, М. В. Савчин), особистісно-орієнтована модель виховання (І. Д. Бех), генетико-психологічний підхід (С. Д. Максименко), ціннісна типологія особистості (Е. Шпрангер), теорія диспозиційного егоїзму (К. Муздибаєв), онтогенетичного розвитку емпатійних схильностей особистості (Л. П. Журавльова), генези альтруїстичної особистості (І. М. Багмет), теорія диспозиційного підходу в розумінні просоціальності особистості (Л. Пеннер), еволюції просоціальності особистості (Д. Бішоф-Кьюлер; Дж. Коутінью; Дж. Симпсон), теорія структури просоціальної поведінки (К. Данфілд), структури просоціальності (Г. Біргофф), вікової генези просоціальної поведінки (Н. Айзенберг), концепція дистрибутивної справедливості (П. Рочат), індивідуальної варіативності просоціальної поведінки (Г. Карло).

Для реалізації визначених завдань було використано комплекс **методів**: *теоретичні* – аналіз, синтез, систематизація, узагальнення, прогнозування, моделювання; *емпіричні* – спостереження, бесіда, анкетування, тестування,

шкалювання, експертне оцінювання, ігрове моделювання, метод гіпотетичних сюжетів, аналіз навчальної документації, контент-аналіз, психолого-педагогічний експеримент; *статистичні* – однофакторний та двофакторний дисперсійний аналіз, коефіцієнт лінійної кореляції Пірсона; багатофункціональний критерій куткового перетворення Фішера, критерій Вілкоксона.

Діагностичний інструментарій для кожного вікового періоду відбирався відповідно до структури просоціального феномена та специфіки вікового періоду. На різних етапах дослідження застосовувалися такі діагностичні методики: «Карта прояву ініціативності» (авт. А. М. Щегініна); «Інтелектуальна шкала Д. Векслера для дітей» (адапт. Ю. З. Гільбуха); експериментальна гра «Ультиматум», соціометричний метод «Казковий будинок» (авт. Я. Л. Коломінський); опитувальники: «Мотивація допомоги» (авт. С. К. Нартова-Бочавер), «Діагностика особистісної соціально-психологічної установки «альтруїзм – егоїзм» (авт. О. Ф. Потьомкіна), «Шкала емоційного відгуку» (авт. А. Меграбян, модиф. Н. Епштейна), «Справедливість – турбота» (авт. С. В. Молчанов), «Субшкала альтруїзму» (авт. П. Робінсон, Р. Шейвер, адапт. Н. В. Кухтової), «Зміст просоціальної ідентичності» (авт. А. Дж. Барріга, адапт. Н. В. Кухтової), «Шкала диспозиційного егоїзму» (авт. К. Муздибаєв), «Емоційна, когнітивна і дієва емпатія» (авт. О. А. Троїцька), «Вимірювання просоціальних тенденцій» (авт. Г. Карло, Б. Рендалл, адапт. Н. В. Кухтової), «Просоціальна особистість» (Л. Пеннер, адапт. М. В. Петренко), «Соціальні норми просоціальної поведінки» (авт. І. А. Фурманов, Н. В. Кухтова), «Методика вимірювання турботи», (авт. Х. Когут, Б. Дж. Бум; адапт. І. А. Фурманова, Н. В. Кухтової), «Діагностика моральних орієнтацій» (авт. І. С. Славінська, А. Д. Наследов, М. Я. Дворецька), «Відповідальність» (авт. В. П. Прядейн).

Дослідно-експериментальна робота проведена на базі навчально-виховних закладів: Рівненської української гімназії, ЗОШ I-III ступенів № 10, № 23 м. Рівне; Довжанської ЗОШ I-II ступеня Рівненської області, ЗОШ I-III ступеня м. Устилуг Волинської області; ДНЗ № 41, № 27, № 44 Рівненського міського управління освіти; Рівненського державного гуманітарного університету, Рівненського коледжу економіки та бізнесу. Дослідження здійснювалося у межах висхідного, стабільного та початку низхідного етапу онтогенезу. У роботі представлено 25 вікових підгруп. Обсяг вибірки – 2060 учасників. Наповнюваність кожної підгрупи – 88-92 особи.

Наукова новизна і теоретична значущість дослідження полягають в тому, що:

– *вперше* визначено психологічний зміст та функціональну сутність просоціальності як інтегративної якості особистості, що виступає диспозиційною основою поведінки сприяння та турботливо-емпатійного ставлення людини до інших; теоретично означено сутність дефініцій «просоціальність особистості», «просоціальна ідентичність», «вікова генеза просоціальності», простежено їх зв'язок та змістову специфіку; обґрунтовано генетично-деонтологічний підхід та його вихідні положення (онтогенетична трансформація первинних просоціальних установок у моральну якість

особистості; просоціальна суб'єктивація; паритетність; гуманістична центрація; діадичність взаємодії), виокремлено місце просоціальності у індивідуальній свідомості особистості; досліджено структуру просоціальності, яка включає центральну (ядерну) та зовнішню (поведінкову) системи та їх основні компоненти (просоціальну ідентичність, когнітивно-рефлексивний, мотиваційний, емоційний, поведінковий); визначено основні чинники (генетичний, соціальний, інтрапсихічний) функціонування та розвитку просоціальності; обґрунтовано критерії сформованості просоціальності як особистісної якості (розуміння просоціальних норм та їх ментальна репрезентація; рефлексивність; ціннісне ставлення до іншого; здатність брати відповідальність у ситуаціях із потенційним просоціальним контекстом; безкорисливість; емоційна чутливість; ціннісне ставлення до себе як суб'єкта просоціальної активності) та її поведінкові критерії (активність, ініціативність, складність, екстенсивність), встановлено їх вікову специфіку та показники функціонування на кожному з періодів онтогенезу; розкрита сутність чотирьох рівнів гуманістично-зорієнтованої самореалізації (імпульсивно-ситуаційної просоціальності, інертної, зрілої просоціальності, альтруїзму); досліджено основні тенденції онтогенетичних змін (виокремлення та об'єднання компонентів у цілісну систему; їх переструктурування; зміна психологічних механізмів) у системі структурирування та функціонування просоціальності, що зумовлюють процес розвитку особистісного утворення; розроблено концептуальну структурно-динамічну модель онтогенетичного розвитку особистісного утворення «просоціальність»; визначено закономірності функціонування просоціальності особистості; емпірично виявлено вікову генезу особистісної якості у широкому віковому діапазоні – від періоду раннього дитинства до пізньої зрілості (від 2-річного до 65-річного віку); розкрито психологічні особливості просоціальної поведінки як емпіричного показника функціонування просоціальності особистості, вікові особливості її основних форм та видів, гендерну своєрідність; встановлено вікову специфіку зв'язку просоціальних схильностей з вольовою регуляцією та показниками інтелекту; варіативний вплив соціальної відповідальності на ціннісно-мотиваційний компонент просоціальності особистості та деструктивний вплив егоїстичної мотивації й відхилень в атрибутивній системі довіри до світу на систему просоціальних установок; виокремлено основні напрямки стимулювання просоціальних тенденцій у кожному із періодів онтогенезу;

– *розширено та доповнено* інформацію про особливості просоціальних самовиявів особистості та їх детермінацію у період раннього онтогенезу; узагальнено світовий досвід вивчення проблеми вікової генези просоціальності особистості та презентовано його на теренах вітчизняного наукового простору зі зміщенням ракурсу аналізу проблеми з традиційно україно- та російськомовного наукового інформаційного простору на англомовний, що сприяло не лише розширенню пошукової бази, але й виокремленню сучасних тенденцій міжконтинентальної інтеграції досліджень у руслі просоціальної проблематики;

– уточнено інформацію про вікові зміни у детермінації просоціального розвитку показниками інтелекту; доповнено дані щодо гендерної специфіки розгортання кожного із різновидів просоціальних самовиявів особистості;

– *набули подальшого розвитку* питання онтогенетичного розвитку емпатійного відгуку; вікової генези стратегії заступництва; стильових різновидів сприяння, вікових тенденцій у використанні деструктивних форм заступництва.

Дослідження створює платформу для подальшої інтенсифікації пошуків щодо структури особистості, процесів її соціалізації та індивідуалізації, простеження вікових закономірностей налагодження гуманістичних форм взаємодії та послаблення деструктивних тенденцій. Простеження вікової генези просоціальності особистості відкриває перспективи для організації психологічного супроводу розвитку не лише цієї якості, але й дотичних процесів: входження особистості в організовані спільноти, формування сприятливого клімату групи, формування необхідних якостей для професій суб'єкт-суб'єктної групи, підготовку людини до «продуктивного» старіння. Розробка наукової лінії сприяє ліквідації дисбалансу, що виник у системі педагогічного і психологічного обґрунтування проблеми; корекції невідповідності між соціальним запитом, станом педагогічної теорії і практики та аналізом питань просоціального розвитку особистості в психологічній науці.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що комплекс апробованих психодіагностичних методик, авторська програма психологічного супроводу розвитку просоціальності особистості в дошкільному та молодшому шкільному віці, виокремлені орієнтири організації стимулювання просоціальних тенденцій впродовж онтогенезу можуть застосовуватися викладачами вищих навчальних закладів в процесі професійної підготовки фахівців за спеціальностями: 012 «Дошкільна освіта», 013 «Початкова освіта», 014 «Середня освіта», 053 «Психологія» з метою ознайомлення з віковими закономірностями просоціального розвитку особистості та її просоціальної самореалізації; у професійній діяльності дошкільних працівників, вчителів початкових класів, середньої та вищої ланки школи, психологічних служб закладів освіти для організації роботи з дітьми та молоддю щодо стимулювання просоціальних тенденцій особистості. Нова інформація щодо онтогенезу тривалих форм просоціальної поведінки може застосовуватися у консультативній роботі практикуючих психологів з людьми періоду зрілості та пізньої зрілості з метою гармонізації їх інтерсуб'єктного простору. Матеріали дисертаційного дослідження використані автором при розробці та викладанні навчальних курсів з дисциплін «Соціальна психологія», «Вікова психологія», спецкурсу «Просоціальний розвиток особистості», змістового наповнення педагогічної та психологічної практики студентів за означеними спеціальностями.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні теоретичні та практичні положення дослідження повідомлялися та отримали схвалення на 26 конференціях: 8 *зарубіжних* (Словацька республіка, Польща, Росія, Республіка Білорусь, Республіка Казахстан); 16 *міжнародних* (Чернівці,

Одеса, Мукачєво, Харків, Херсон, Ніжин, Нова Каховка, Кам'янець-Подільський, Рівне, Кропивницький); 2 *всеукраїнських* (Рівне, Хмельницький); на семінарах та вузівських конференціях (Луцьк, Рівне); засіданнях кафедри психології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова і кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету (2015-2017 рр.).

Результати дослідження *впроваджено* в освітній процес вищих навчальних закладів: Уманського державного педагогічного університету імені П. Тичини (довідка № 2639/01 від 31.10.2017); Мукачівського державного університету (довідка № 2096 від 11.10.2017); Рівненського державного гуманітарного університету (довідка № 233 від 01.11.2017); Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Т. Г. Шевченка (довідка № 05-16/ 88 від 24.10.2017); Рівненського коледжу економіки та бізнесу (довідка № 277/01-10/01 від 1.11.2017); роботу дошкільних установ та загальноосвітніх шкіл Управління освіти Рівненського міськвиконкому (ДНЗ № 27, № 41, № 44; ЗОШ № 10, № 23, Рівненська українська гімназія) (довідка № 120 від 01.11.2017); ЗОШ I-III ступенів м. Устилуг Волинської області (довідка № 97/1 від 15.06 2017); Довжанської ЗОШ Сарненської районної ради Рівненської області (довідка № 45 від 22.05.2017).

Публікації. Основні результати дослідження знайшли відображення у 48 публікаціях автора: зокрема у 2 монографіях (одна із яких одноосібна), 15 тезах та 31 статті, з яких 24 розміщені у фахових виданнях (з них 8 наукометричних), та 7 у інших виданнях (з них 1 наукометричне). Матеріали дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук «Психологічні особливості особистісної самопрезентації у молодшому шкільному віці», захищеної у 2004 році, у тексті докторської дисертації не використовуються.

Особистий внесок здобувача. У монографії, підготовленій у співавторстві (Павелків Р. В., Корчакова Н. В. *Просоціальний розвиток особистості / Р. В. Павелків, Н. В. Корчакова.* – Рівне: О. Зень, 2013. – 384 с.), автору належать 16 параграфів, загальним обсягом 305 сторінок, що становить 80 % наукової праці.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, 6 розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (614 найменувань, з них 381 англійські), 10 додатків (на 88 сторінках). Основний текст викладений на 403 сторінках. Загальний обсяг роботи – 565 сторінок. Робота містить 82 таблиці, 30 рисунків (розміщених на 43 сторінках).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано вихідні позиції дослідження: його актуальність, мету, завдання, об'єкт, предмет, наукову новизну, теоретичне та практичне значення роботи, презентовано базові теоретико-методологічні засади наукового пошуку та його методичний інструментарій, наводяться дані про апробацію та впровадження результатів дослідження, публікацію його результатів, структуру та обсяг роботи.

У першому розділі «*Теоретико-методологічні засади проблеми просоціальності особистості*» проаналізовано систему психологічних уявлень про сутність просоціальності особистості, її структуру та основні різновиди поведінкових проявів; висвітлено питання становлення проблеми вікової генези феномена як самостійної лінії наукового аналізу.

Проблема просоціальності особистості виокремилася у психологічній науці завдяки вивченню просоціальної поведінки особистості та актуалізації питання її диспозиційної детермінації. Незважаючи на відсутність емпіричного підтвердження наявності інтрапсихічної основи просоціальної поведінки у перших дослідженнях (Х. Хартшорн), ідея її виокремлення продовжувала розвиватися. Дискусії з цього питання особливо загострилися у 60-70-х роках ХХ століття. Починаючи з 90-х років відбулося прийняття нової концептуальної ідеї сукупної залежності, згідно якої визнається детермінуючий вплив на гуманістично спрямовану поведінку як ситуаційних, так і диспозиційних змінних (Л. Пеннер).

У дослідженні просоціальності особистості простежуються два підходи до аналізу її присутності в структурі індивідуальної психіки: диференціація типів особистостей за критерієм схильності до гуманістичної взаємодії (Б. С. Братусь, Е. Шпрангер) та виокремлення структурних компонентів просоціальності особистості, побудови її цілісної моделі (Н. Айзенберг, О. Є. Ігнацька, Л. Пеннер) чи моделі альтруїзму (І. М. Багмет). Для вивчення питання генези просоціальності більш продуктивними, на нашу думку, є ідеї її цілісності та структуривання. Найчіткіше вони виявляються при розробці портрета просоціальної особистості. До особистісних якостей, які найчастіше обговорюються як елементи структури просоціальності особистості, чи її детермінант відносять: емпатійність, віру в справедливість, соціальну відповідальність, внутрішній локус контролю, низький показник егоцентризму (Г. Біргофф), моральні судження (М. Селігман), прийняття ролі та внутрішню просоціальну аргументацію (Д. Шеффер). В останні роки додані властивості самосвідомості: усвідомлення власної цінності (Ю. В. Ковальова), саморефлексія (А. Грант), збереження позитивного «Я-образу» (Р. Чалдіні), суб'єктність (М. М. Наконечна). Наявність просоціального фенотипу експериментально підтверджено лонгitudними дослідженнями (А. Нафо-Ноам). Більш високі показники кореляції у вибірці монозиготних близнят вказують на важливу роль генетичного чинника в кожному з різновидів просоціальної поведінки та багатовимірною загальною фактора просоціальності особистості в цілому. Проте, співвідношення між просоціальними тенденціями та особистісними якостями є неоднозначним, що зумовлено дією ситуаційних змінних (З. Млчак, Г. Льюїс).

Просоціальність особистості є елементом зрілої психіки (Г. Біргофф, Д. Бішоф-Кьолер, Л. Пеннер). Її онтогенетичний розвиток – важлива лінія психологічних досліджень. Сучасний стан аналізу проблеми відзначається високою інтенсивністю пошуків, поєднанням порівняльних та лонгitudних видів досліджень, виконанням метааналітичних оглядів (С. Браунел, К. Данфілд, Т. Малті, М. Паулюс), вивченням впливу крос-культурного (М. Кьостер,

П. Рочат, М. Торренс) та гендерного чинника (М. Гарайгордобіл, Р. Гуен, С. В. Молчанов). Широта, різноплановість, розрізненість наукових пошуків зумовили необхідність їх системного аналізу. Класифікація досліджень здійснена нами за *п'ятьма критеріями*. Згідно першого (*вікового*) критерію виокремлено дослідження, присвячені аналізу розвитку просоціальної в *ранньому дитинстві* (М. Барнс, С. Браунел, С. Слоун, Д. Соммервіль, Ф. Уорнекен, Е. Фер); *дошкільному* (Н. Баумард, Д. Буркарт, В. В. Галаніна) *молодшому шкільному віці* (П. Блейк, Т. В. Гольцова, Т. Малті, Р. В. Павелків), *підлітковому* (Х. Бенг, П. Боксер, Н. В. Кухтова) *та юнацькому віці* (Н. Айзенберг, Г. Алессандрі, Т. І. Брессо, О. Є. Ігнацька). Зазначимо, що вивчення впливу вікового чинника на просоціальні тенденції в період зрілості виконане лише в окремих працях (С. Ауне, І. М. Багмет, Й. Брандстедтер, Л. П. Журавльова, А. Фройнд), частина з яких – під кутом професійної чи соціальної активності особистості (Л. Анік, Р. Беккерс, З. Млчак, М. В. Петренко). За *типом просоціальних самовиявів* виокремлено роботи, присвячені розвитку стратегій допомоги (А. Ейдінлі, М. М. Наконечна, Ф. Уорнекен); виявам справедливого обміну та щедрої поведінки (П. Блейк, К. МакОліф); формам емоційного сприяння (М. Гарайгордобіл, Л. П. Журавльова, Г. Троммсдорфф, А. Уільямс).

Згідно *третього критерію* (сфера психіки людини, яка вивчається з точки зору детермінуючої основи поведінки), виконані роботи присвячені аналізу когнітивних основ просоціальності особистості (Н. Айзенберг, Т. В. Гольцова, Й. Кертнер, К. Конрі-Мюррей, Л. Хайфец); емпатійно-афективних тенденцій (Д. Бішоф-Кьюлер, Р. Гепач, М. Гоффман, Л. П. Журавльова) та поведінкових стратегій (М. Каролі, Г. Карло). Критерій – *констатувально-формувальна мета* – дозволив угрупувати дослідження за змістом основного завдання: визначення вікових закономірностей (І. М. Багмет, М. Гарайгордобіл, В. У. Кузьменко, Л. Паділла-Уокер), планування програм стимулювання та коригування просоціального розвитку (Н. Арнолд, Дж. Барр, П. Гастінгс, Й. Кертнер, В. І. Кириченко, О. В. Порваткіна). П'ятий критерій – *зв'язок з іншими особистісними стратегіями* – дозволив виокремити дослідження, що спрямовані на встановлення взаємозв'язку просоціального феномена з іншими аспектами життєдіяльності, зокрема: стосунками з однолітками (Е. Хейр, Н. Юнттіла), академічною успішністю (Г. Капрара), статевою приналежністю (Б. Хейн), відхиленнями в стані здоров'я та інвалідизацією (Х. Кім).

Визначаючи дискусійність питання вікової генези просоціальності особистості зазначимо, що до найбільш узгоджених позицій у цьому питанні можна віднести ідеї ранніх витоків просоціальних тенденцій (Д. Соммервіль, Ф. Уорнекен), визнання інтенсивності розвитку просоціальної поведінки в періоди дитинства (В. В. Галаніна, Т. В. Гольцова, Н. Баумгард), наявність поступової стабілізації процесу в підлітковому віці (А. Нантел-Вайвер), виокремлення позитивного впливу пубертату на поведінку (К. Мастен), підвищення просоціальності у період ранньої дорослості (Н. Айзенберг), збереження високого потенціалу в дорослому віці (Т. Раффман) та підвищення альтруїстичних схильностей до його завершення (І. М. Багмет, А. Фройнд).

Загалом, на основі теоретичного аналізу констатовано, що високий науковий і практичний потенціал проблеми просоціальної особистості на даний час не отримав належного висвітлення та концептуального обґрунтування. Питання вікової генези конструкта є недостатньо вивченим.

У другому розділі «*Розвиток основних форм та видів просоціальної стратегії особистості*» проаналізовано теоретичні засади проблеми розгортання основних різновидів просоціальних самовиявів у ракурсі їх онтогенетичного становлення: висвітлено лінію розвитку допомоги від зародження її ранніх форм до вияву просоціальних схильностей у зрілому віці; охарактеризовано дослідження вікової траєкторії просоціальної стратегії відчуження та розподілу матеріального ресурсу; простежено вікову динаміку емпатійних схильностей; досліджено вікові аспекти заступництва; генезу тривалих форм просоціальних самовиявів.

У дослідженні проаналізовані теоретичні підходи до виокремлення основних форм та різновидів просоціальних самовиявів та висвітлені результати дослідження короткотривалих (допомога, обмін ресурсом, емпатійний відгук, заступництво) та довготривалих (волонтерство чи донорство) форм просоціальної поведінки. Найбільш інтенсивно в теоретичних джерелах дискутуються питання вікової генези такої форми сприяння, як допомога. Визнається, що її перші прояви з'являються у період раннього дитинства (Р. Гепач, М. Светлова, Ф. Уорнекен). Нами виокремлено *три точки зору* у поясненні чинників виникнення найпростіших форм допомоги: пробудження афіліативних та імітаційних тенденцій (С. Браунел, Д. Хей); розвиток здатності пов'язувати свої переживання з потребами інших (Д. Бішоф-Кьюлер, Г. Льюїс); наявність біологічної основи альтруїзму (М. Гоффман, Ф. Уорнекен). Аналіз проблеми раннього генезу допомоги дозволив виокремити *дві* групи досліджень: вивчення здатності дітей розуміти сутність допомоги та вивчення найпростіших виявів дитячого сприяння. У деяких роботах ці лінії поєднуються (У. Лішковські, Х. Молл, М. Паулус).

Вивчення генези допомоги у період дошкільного дитинства пов'язане з аналізом готовності дітей до дієвих форм сприяння (П. В. Андрєєв), простеженням динаміки та особливостей дій допомоги (В. В. Абраменкова, К. Данфілд, Д. Репп, Д. Хей), виокремленням якісних перетворень у діях та їх когнітивно-мотиваційних основах (Н. Айзенберг, С. Браунел, М. Паулус, С. Хаммонд, О. М. Шишова). Дослідження засвідчують, що дошкільний вік сприятливий у розвитку просоціальної поведінки. У молодшому шкільному віці відбувається підвищення результативності та варіативності допомоги (Р. В. Павелкі, С. Сірксама), розгортання програм проактивної просоціальності, надання переваг членам своєї групи, врахування презентаційних аспектів ситуації, зчитування тонкощів соціального контексту, розуміння категорії ціни для суб'єкта допомоги, підвищення критичності в оцінюванні ситуації. Дослідження генези допомоги в підлітковому та юнацькому віці засвідчують, що зміни в різних видах поведінки відбуваються гетерохронно: деякі аспекти просоціальних тенденцій мають позитивну динаміку, інші у ці періоди особливо не змінюються (І. С. Булах, Н. В. Кухтова, М. М. Наконечна). Вікові особливості розвитку допомоги у період

зрілості проаналізовані в роботах І. М. Багмет, О. А. Гулевич; Є. П. Ільїна. Увага зосереджується на простеженні зв'язку просоціальної активності з професійною діяльністю, участю у волонтерстві.

Вивчення генези ресурсного обміну, як різновиду просоціальних виявів, інтенсифікувалося в останні роки (П. Блейк, П. Кангіссер, А. Меліс). Нами виокремлено дві лінії досліджень: вивчення вікових закономірностей розвитку уявлень про власність і справедливість розподілу ресурсів (С. Слоун) та аналіз вікової динаміки реальних просоціальних дій. За рівнем інтенсивності розробки проблеми перевага належить першій лінії. Як засвідчують дослідження, вікова генеза справедливого обміну характеризується гетерохронністю. Крос-культурні дослідження доводять, що в процесі поділу діти переважно орієнтуються на власну вигоду (П. Рочат). Підвищення просоціальності у ситуаціях обміну і дарування в період дитинства та підлітковості пов'язане із засвоєнням моральних норм (Р. В. Павелків), розвитком здатності дітей піклуватися про почуття інших (Т. Малті), стежити за власною репутацією (А. Шо). Як засвідчують результати досліджень, спогади про добрі справи підвищують просоціальну поведінку, тоді як зразки поведінки інших таких ефектів не викликають (А. Тасімі). Свідченням позитивних змін у системі просоціального обміну є підвищення пропозицій з віком в економічних іграх (О. В. Голубева, В. Харбауг), реальній поведінці (А. Фройнд) та у системі економічних міркувань (А. Баррейро). Характер ресурсного розподілу у період зрілості залежить від сформованості ціннісних установок, економічної свідомості та розвитку рефлексивних механізмів (Р. Робінс).

Вивчення емпатійного відгуку у руслі означеної проблеми здійснювалося нами у руслі двох ідей: взаємозв'язку емпатії і просоціальної поведінки та вивчення особливостей її функціонування в ракурсі онтогенетичного становлення. Визнаючи стимулюючу функцію емпатії щодо просоціальної поведінки, науковці наголошують на неоднозначності взаємодетермінації. (І. Д. Бех, Л. П. Журавльова, І. М. Коган, Ф. Лаї). Це виявляється у відсутності взаємозалежності змінних у період раннього дитинства, специфіці дії особистісного дистресу в емпатогенних ситуаціях (Т. Малті), неоднозначній ролі когнітивної емпатії у просоціальній самореалізації, наявності двох шляхів емоційного забезпечення альтруїстичного обміну: через співчуття та провину. Питання вікової динаміки емпатійного відгуку є найбільш дискусійним у порівнянні з розвитком інших різновидів просоціальної поведінки. Співіснують думки про висхідну (Н. Айзенберг, Т. Малті, П. Гастінгс), стабільну (М. Давідов) та низхідну тенденцію у її розвитку, що настає з дитинства (Д. Хей) чи підліткового віку (Л. П. Журавльова). Спираючись на результати огляду можна стверджувати, що відносно дитячих періодів найбільш визнаною є ідея поступального руху. Щодо підліткового – однозначність позицій втрачається (А. Калво, М. Гарайгордобіл). Відносно юнацького періоду в наукових джерелах домінує ідея стабілізації (Дж. Барр). Обмеженість досліджень генези емпатії в дорослому віці не дозволяє робити узагальнення щодо переважання певної точки зору. Дослідження заступництва як різновиду

просоціальної поведінки – нова сфера наукових пошуків, спрямована на вивчення його мотиваційних основ, особистісних характеристик захисників (Дж. Пронк, В. Пьойхьонен), формування активних позицій (І. Кизима, Дж. Джині, Г. Хьютсінг), стильових характеристик (Р. В. Павелків), наслідків втручання для атмосфери групи (А. Нікерсон).

В цілому, визнаючи наявність значної кількості робіт, присвячених генезі просоціальної поведінки, вважаємо за можливе констатувати, що новизна проблеми, її широта та складність зумовлюють розрізненість та певну безсистемність наукових пошуків. Основним чинником є відсутність належної уваги до диспозиційної основи поведінки, розуміння єдності інтрапсихічних і поведінкових компонентів просоціальності як цілісного особистісного утворення.

У третьому розділі *«Концептуальна модель вікової генези просоціальності особистості»* обґрунтовано сутність, принципи генетично-деонтологічного підходу вивчення генези просоціальності, розкрита сутність феномена, його детермінація і структура, критерії та рівні функціонування, загальні закономірності, психологічні механізми та етапи вікового розвитку, презентована концептуальна структурно-динамічна модель вікової генези просоціальності особистості, методичні аспекти її аналізу.

Відсутність теоретичних моделей розвитку просоціальності особистості, які б враховували інтегративну структуру конструкта та висвітлювали його розвиток впродовж онтогенезу зумовила необхідність розробки авторської моделі генези просоціальності особистості. В її основу покладено генетично-деонтологічний підхід, побудований на засадах генетичної психології особистості С. Д. Максименка, концепції морально-духовного розвитку Б. С. Братуся та теорії особистісно-зорієнтованого виховання І. Д. Беха. Згідно генетично-деонтологічної парадигми просоціальність особистості є духовно-моральнісним феноменом, що має унікальну соціальну та особистісну значущість. Узгоджуючи смислові системи «цінність Я» та «цінність Іншого», вона забезпечує суб'єкту вихід за межі індивідуального простору, замкнутого кола власних інтересів, формуючи відповідальне ціннісне ставлення до людей, готовність приймати активну участь у їх життєдіяльності, діяти на благо Іншого, підтримувати, співчувати, проявляти турботу та опіку. Розвиток моральної якості розгорнутий у часовій перспективі. Це багатогранний динамічний процес вікової трансформації й об'єднання розрізнених інтрапсихічних елементів та їх поведінкових корелят у зрілий особистісний конструкт, функціонування якого гармонізує інтерсуб'єктивний простір та забезпечує метаосмислення буття.

Теоретичні засади генетично-деонтологічного підходу сконцентровані у системі вихідних положень. *Принцип онтогенетичної трансформації первинних просоціальних установок у моральну якість особистості* передбачає вивчення генези просоціальності як динамічного процесу поетапного виокремлення, інтеграції, ієрархізації елементів конструкта в цілісне інтрапсихічне моральне утворення. *Принцип просоціальної суб'єктивізації* висвітлює сутність процесу становлення особистості як відповідального суб'єкта просоціальної самореалізації шляхом інтерналізації, перетворення та імплементації моральних норм співжиття,

усвідомлення і співвіднесення власних просоціальних інтенцій та потенцій. *Принцип паритетності* постулює гармонійне поєднання, рівноцінність та узгодженість у ціннісній системі особистості ідей «цінності та благополуччя Я» і «цінності та благополуччя Іншого». *Принцип гуманістичної централії* висвітлює моральну сутність побудови соціальної взаємодії в процесі просоціальної самореалізації на засадах ідей добра і справедливості. *Принцип діадичності взаємодії* обумовлює висвітлення суб'єкт-суб'єктної природи об'єктивації просоціальності як продукту взаємодетермінуючих зв'язків між суб'єктом і реципієнтом соціальної підтримки в їх діалектичній єдності.

За нашим розумінням, **просоціальність особистості**, як диспозиційна основа гуманістично спрямованих дій людини на благо інших, – це інтегративний, ієрархізований, усвідомлений психологічний конструкт, який визначає основні патерни соціально-ціннісної поведінки та належить до психологічних якостей особистості. Як особистісний конструкт, просоціальність особистості вибудовується впродовж висхідного онтогенезу на перетині трьох центральних структур психіки людини (когнітивної сфери, особистісного конструкта та сфери самосвідомості) під дією трьох детермінуючих чинників (див. рис. 1).

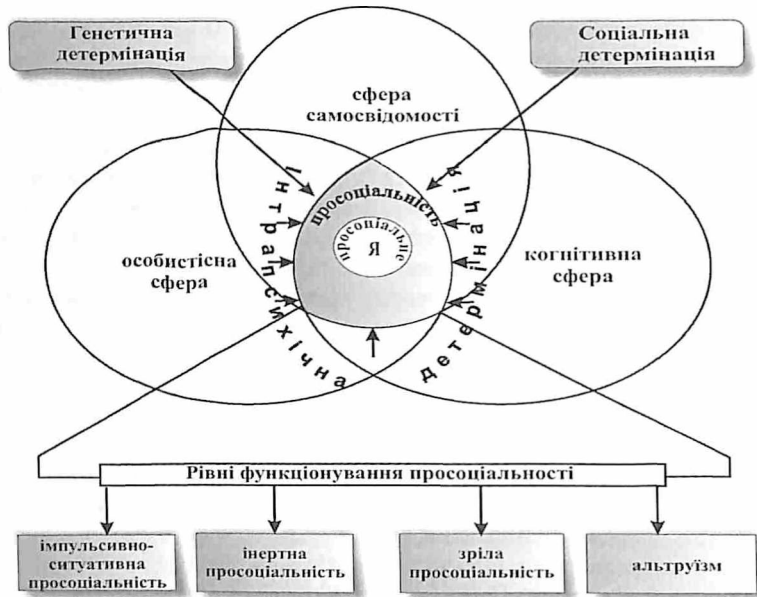

Рис. 1. Місце просоціальності особистості у структурі індивідуальної психіки

Два перші джерела (генетична і соціальна детермінація) починають діяти з моменту народження, забезпечуючи виникнення до кінця першого року життя найпростіших форм просоціального відгуку. Інтрапсихічна детермінація виникає разом із дозріванням пізнавальних функцій та формуванням особистісних утворень. У структурі просоціальності ми виокремлюємо дві

взаємопов'язані системи: *центральною (ядерну) та зовнішню (поведінкову)*. Доповнення інтрапсихічної системи зовнішньою є необхідним, оскільки без неї конструкт перетворюється лише на когнітивно-афективне утворення. Основними компонентами просоціальності особистості є просоціальна ідентичність, мотиваційний, когнітивно-рефлексивний, емоційний та поведінковий компоненти. Домінуючу функцію у структурі феномена виконує просоціальна ідентичність та просоціальна спрямованість, заснована на ціннісно-смыслових установках особистості. Під **просоціальною ідентичністю** ми розуміємо системне інтрапсихічне утворення, що забезпечує особистості сприйняття себе носієм просоціальних цінностей та відповідальним суб'єктом їх реалізації, зумовлюючи формування нового Я-образу – просоціального Я.

Аналізуючи питання розвитку конструкта, ми виокремили три центральні лінії змін у системі його структурування та функціонування: поступове виокремлення компонентів конструкта і їх об'єднання у цілісну систему; переструктурування компонентів за критерієм домінування; зміна психологічних механізмів, що зумовлюють процес розвитку особистісного утворення. **Закономірності** просоціального розвитку пов'язані з системними змінами в ціннісно-мотиваційній сфері особистості, її індивідуальному досвіді та просоціальній ідентичності: чим вищий ступінь сформованості ціннісно-мотиваційної сфери, тим інтенсивнішою є просоціальна самореалізація; чим авторитетнішим для особистості є її власний просоціальний досвід, тим більший потенціал прийняття просоціальних рішень; чим вищий ступінь зрілості та конгруентності просоціальної ідентичності, тим більш суверенною та активною є життєва позиція людини у просоціальних ситуаціях; чим вища міра егоїстичної спрямованості, тим менш просоціальною є надана підтримка; чим більш сформовані почуття вищого порядку, тим більш незалежним від емпатійних переживань є процес прийняття суб'єктом просоціального рішення.

З метою аналізу сформованості просоціальності як особистісного утворення, нами виокремлено основні критерії функціонування цілісного конструкта, які в цілому охоплюють процеси, що відбуваються у кожному з компонентів феномена. Критеріями функціонування когнітивно-рефлексивного компонента визначено наступні: розуміння просоціальних норм з їх ментальною репрезентацією та рефлексивність. Критеріями мотиваційного компонента просоціальності особистості є: ціннісне ставлення до іншого; здатність брати відповідальність у ситуаціях із потенційним просоціальним контекстом, безкорисливість. Емоційний компонент та компонент просоціальної ідентичності прояснюються через критерії емоційної чутливості та ціннісного ставлення до себе як суб'єкта просоціальної активності. До основних критеріїв функціонування поведінкового компонента віднесено: активність, ініціативність, складність та екстенсивність просоціальної самореалізації. За результатами теоретичного осмислення та пілотажного дослідження ми дійшли висновку про можливість функціонування просоціальності особистості на чотирьох рівнях: *імпульсивно-ситуаційної, інертної, зрілої просоціальності та альтруїзму* (див.рис. 2).

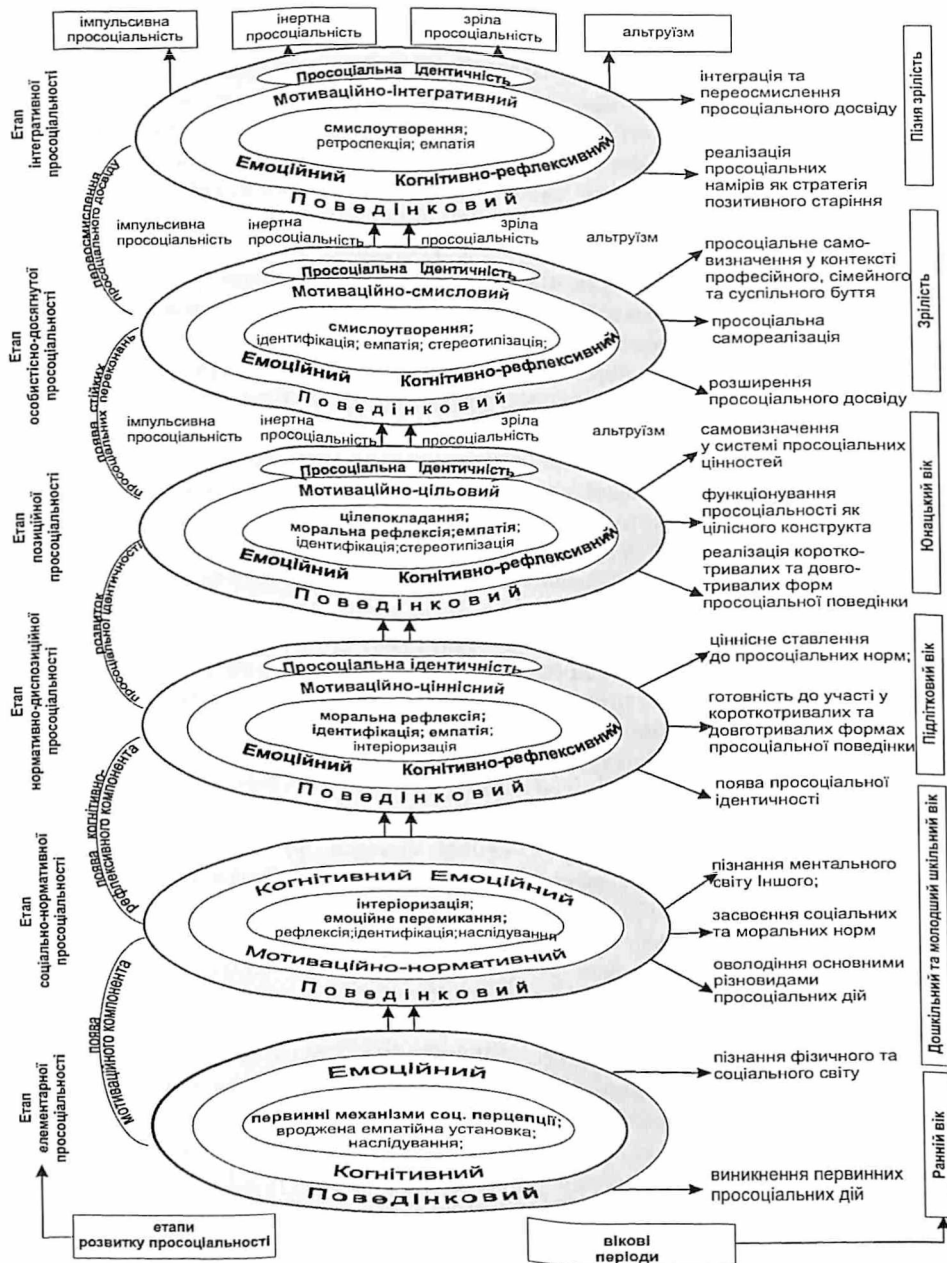

Рис. 2. Модель вікової генези просоціальності особистості

Два найвищі рівні розвитку просоціальності – зріла просоціальність та альтруїзм – різняться рівнем соціальної значущості вчинків та їх роллю у становленні особистості. Згідно критерію соціальної значущості найвищу цінність має альтруїзм, який передбачає підтримку й допомогу іншим без отримання винагороди у відповідь. Згідно другого критерію вищу міру цінності несе зріла просоціальність. У цьому випадку поведінка підкріплюється для суб'єкта допомоги психологічними вигодами: соціальним визнанням, відчуттям власної цінності, самоповагою, що виконують функцію підкріплення просоціального Я-образу.

Вікова генеза просоціальності особистості, як багатоаспектний динамічний процес, зумовлена виникненням, актуалізацією та трансформацією системи психологічних механізмів: соціальної перцепції, наслідування, емпатії, інтеріоризації, ідентифікації, рефлексії, моральної рефлексії, стереотипізації, цілепокладання, смислотворення, ретроспекції. Актуалізуючись з перших днів життя, механізм *соціальної перцепції* є обов'язковою умовою і засобом розвитку просоціальності особистості протягом усього онтогенезу. *Наслідування*, як механізм набуття просоціального досвіду, започатковується спрощеним відтворенням сприяючої поведінки дорослого, імітації його дій. Його подальша трансформація та доповнення *механізмом інтеріоризації* забезпечує людині здатність виокремлювати та засвоювати зразки просоціальної поведінки. Поява внутрішньої мислинневої діяльності, присвоєння соціальних приписів зумовлює формування нового бачення метасистеми «Я-інший» на засадах гуманізму та побудову власних особистісних норм просоціального змісту. *Механізм емпатії* забезпечує здатність до емоційної децентрації, розуміння станів Іншого, виникнення співчуття та співпереживання. У кожному з періодів онтогенезу механізм емпатії обумовлює нові можливості просоціального реагування. *Ідентифікація* сприяє формуванню у людини ставлення до себе як суб'єкта допомоги, появу конструкта «просоціальна ідентичність». Вікова генеза механізму у лоні просоціальної самореалізації забезпечує побудову та реалізацію ідеального просоціального Я-образу. Процеси *моральної та особистісної рефлексії* забезпечують можливість аналізувати власну участь у життєдіяльності інших, оцінювати її як нормативну стратегію. Генеза механізмів рефлексії забезпечує виокремлення та подальше функціонування просоціальної ідентичності, побудову просоціальних поведінкових програм відповідно до системи гуманістичних цінностей і власних переконань.

На етапах дорослішання система механізмів просоціальності особистості доповнюється процесами *цілепокладання, смислотворення та стереотипізації*. Зокрема, механізм цілепокладання забезпечує людині здатність визначати значущі цілі щодо підтримки інших, вибудовувати модель просоціальної самореалізації, розвиток просоціальної суб'єктності як внутрішньої здатності до самовизначень у соціальних ситуаціях. *Смислотворення* у поєднанні з *механізмами ретроспекції та стереотипізації* забезпечує людині творчу,

духовну просоціальну самореалізацію на основі аналізу просоціального досвіду та усталених патернів гуманістичної поведінки.

Вивчення стадіальності процесу дозволило виокремити шість онтогенетично зумовлених **етапів розвитку** особистісного конструкта: етап елементарної, соціально-нормативної, нормативно-диспозиційної, позиційної, особистісно-досягнутої та інтегративної просоціальності. Загальна сутність етапу елементарної просоціальності (ранній вік) зумовлена наявністю двох найважливіших тенденцій: пізнання дитиною фізичного й соціального світу та поява перших дій просоціального типу. Їх виникнення пов'язане з функціонуванням вроджених емпатійних установок, механізмів наслідування, перцепції та соціальної перцепції. Етап соціально-нормативної просоціальності розпочинається з входженням дитини у період дошкільного віку та закінчується разом із завершенням молодшого шкільного віку. Основою розвитку просоціальності виступає оволодіння системою соціальних приписів та формування співпереживання, що забезпечується функціонуванням механізмів інтеріоризації, емоційного перемикання, ідентифікації, наслідування та рефлексії. Нормативно-диспозиційний етап розвитку просоціальності особистості (підлітковий вік) пов'язаний із розширенням джерельної бази ціннісної поведінки підлітків. До генетично-зумовлених та соціально-стимульованих програм додаються суб'єктивно-диспозиційні. Просоціальні цінності не лише отримують високе визнання, а й включаються у структуру Я-образу як аспекти первинної просоціальної самоідентичності. До основних механізмів становлення просоціальності віднесено: моральну рефлексію, ідентифікацію, емпатію, інтеріоризацію.

Особливістю позиційного етапу розвитку просоціальності (юнацький вік) є визначальний вплив просоціальної ідентичності та мотиваційно-цільового компонента на процеси просоціальної самореалізації особистості. На основі засвоєних соціальних і моральних нормативів особистість визначає характер своєї поведінки у ситуаціях із потенційним просоціальним контекстом згідно системи власних поглядів і первинних світоглядних переконань. Психологічними механізмами функціонування особистісного конструкта на цьому етапі виступають: цілепокладання, моральна рефлексія, емпатія, ідентифікація, стереотипізація. Розвиток феномена на етапі особистісно-досягнутої просоціальності (період зрілості) пов'язаний з гуманістично-зорієнтованим самовизначенням особистості у контексті професійного, сімейного та суспільного буття; накопиченням просоціального досвіду та просоціальною самореалізацією. Основними механізмами розвитку і функціонування просоціального конструкта на цьому етапі є смислотворення, ідентифікація, емпатія та стереотипізація. Психологічними особливостями етапу інтегративної просоціальності (період пізньої зрілості) є узагальнення, переосмислення просоціального досвіду та реалізація просоціальних намірів як однієї із центральних стратегій позитивного старіння. В основі функціонування просоціальності особистості на цьому етапі лежить дія механізмів смислотворення, ретроспекції, емпатії.

При формуванні діагностичного інструментарію враховувалися *три змінні*: вік; структурно-змістові компоненти конструкта; основні різновиди просоціальних дій, як показники його функціонування (допомога, співчуття, розподіл матеріального ресурсу, заступництво). Кожна з означених ліній передбачала розкриття вікових аспектів явища, що у сукупності й забезпечило простеження його генези.

У **четвертому розділі «Емпіричне вивчення вікової генези просоціальної стратегії в епоху дитинства»** висвітлено результати аналізу розвитку просоціальності особистості у період раннього, дошкільного та молодшого шкільного віку. Встановлено, що в **ранньому віці** ознаки просоціального реагування простежуються у ситуаціях матеріальної чи інструментальної потреби партнера, рідше – у ситуаціях емпатогенного характеру (31,3 % та 8,8 % відповідно). Дослідження показало, що завдяки розвитку пізнання та схильності до наслідування у період від 2 р. до 3,2 р. відбувається підвищення уваги дітей до змін у предметному та соціальному світі. Зокрема, у ситуаціях із потенційним просоціальним контекстом діагностовано *три типи* дитячих реакцій, що вказують на різний характер когнітивних процесів та просоціальних налаштувань: дії просоціального типу (31,3 %), дії привласнення (19,7 %) та відновлення порядку (28,8 %). Протягом періоду кількість дітей, що продукують просоціальну відповідь, збільшується на третину (від 25,4 % до 37,0 %). Емоційна складова просоціального конструкта у ранньому віці включає як первинні соціальні емоції, так і афективні реакції подиву чи страху. Дієво реагування у емпатогенних ситуаціях для дітей раннього віку є менш типовим, ніж відповідь у ситуаціях необхідності допомоги (17,3 % та 31,3 % відповідно $\phi^* = 2,3$ ($p \leq 0,01$)). Емоційні прояви соціальної групи в цьому контексті зустрічаються частіше ($M = 2$ р. – 11,3 %; $M = 3,2$ р. – 23,9 %; $\phi^* = 2,1$ ($p \leq 0,01$)). Загалом, інтенсифікація емпатійних реакцій відбувається за межами раннього дитинства. Якщо на початку раннього віку ознаки дієвого співпереживання простежувалися в окремих дітей, то на початку дошкільного періоду ($M = 3,2$ р.) цей тип реакцій діагностовано майже у половини учасників (відповідно 2,8 % та 40,2 %; $\phi^* = 6,57$ ($p \leq 0,01$)). Спроби висловити вербальну підтримку спостерігалися у поведінці 25% дітей. Вікова динаміка протягом раннього дитинства висхідна (від 1,4 % до 27,2 %; $\phi^* = 5,44$ ($p \leq 0,01$)). У реальних життєвих ситуаціях поведінкові реакції менш яскраві і виявляються при близькому просторовому співрозміщенні партнера. Згідно результатів спостережень, елементи ресурсного обміну в ранньому віці переважно мають лише зовнішню схожість із просоціальними діями. Отже, ранній вік – первинний етап включення когнітивної, емоційної та поведінкової сфери у продукування найпростіших просоціальних відповідей. *Віковою особливістю* розвитку просоціальності особистості в цей період є обумовленість процесу трансформування імпульсивних форм сприяння у активність просоціального типу дією механізмів соціальної перцепції, що виокремлюються у загальній структурі первинного пізнання.

Інтенсивні зміни у інтрапсихічній та поведінковій складовій просоціальності особистості у період дошкільного та молодшого шкільного віку вказують на її перехід на новий рівень функціонування – *соціально-нормативний*. Він охоплює два вікові періоди. Основна сутність етапу – злиття раннього просоціального досвіду з нормативною системою суспільства, засвоєння моральних і соціальних правил співжиття. Відбувається усвідомлення нормовідповідності стратегії, розширюються інтерпретаційні можливості зчитування соціального контексту. Розгортання просоціальних тенденцій відбувається за багатьма лініями. За сформованістю основних просоціальних характеристик (готовність допомагати, здатність виокремлювати просоціальні ситуації, ділитися, співчувати, захищати) на початку соціально-нормативного етапу лише 7,4 % дітей були віднесені експертами до високого і середнього рівнів, на завершення – 98,9 % (середні показники 49,6 % – у дошкільному віці; 89,4 % – у молодшому шкільному).

Центральним орієнтиром у розпізнаванні ситуацій на початку періоду виступають її зовнішні характеристики. Здатність декодувати просоціальні ситуації знаходиться у тісному зв'язку з показниками інтелекту. Наявність зв'язку засвідчує, що когнітивна сфера виконує детермінуючу роль у розвитку просоціальності особистості в епоху дитинства. Протягом старшого дошкільного і молодшого шкільного віку зв'язок поступово послаблюється: від $r_p = 0,69$ ($p \leq 0,01$) до $r_p = 0,43$ ($p \leq 0,01$). Когнітивна сфера не втрачає значущості для адекватної репрезентації ситуації, але її вікові надбання до кінця періоду є достатніми для розуміння й інтерпретації більшості життєвих ситуацій. Згідно отриманих результатів, вже в дошкільному віці діти здатні розуміти сутність допомоги, її необхідність, давати релевантні позитивні чи негативні оцінки людям залежно від надання чи не надання ними допомоги у просоціальній ситуації (див. табл.1).

Таблиця 1

Кількісні показники релевантності оцінювання дітьми особистісних якостей активного/пасивного суб'єкта просоціальної поведінки

Середній вік дітей (у роках)	Обсяг вибірки	Кількісні показники вибору дітьми релевантних якостей				Середні показники
		при активній позиції суб'єкта		при пасивній позиції суб'єкта		
		к-сть	%	к-сть	%	
3,2	92	50	52,6	71	74,7	63,7
4,2	95	79	83,2	86	90,5	86,9
5,1	96	80	83,3	90	93,8	88,5
6,1	96	89	92,7	93	96,9	94,8
Показники по періоду	379	298	78,0	340	89,0	83,5

Протягом дошкільного та молодшого шкільного віку відбувається поступове розширення інтерпретаційних можливостей дітей трактувати просоціальні явища. Зокрема, у визначенні дітьми сутності допомоги нами виокремлено 4 категорії тверджень: діяльнісно-понятійна («підтримка», «виручка»), соціально-орієнтована («не для себе, а для друзів» «підкування про інших»), ситуаційна («ти упав, а друзі допомогли») та морально-нормативна («допомога – це добрі справи», «те, що полегшує життя іншому»). Протягом молодшого шкільного віку кількісні показники визначень останньої групи збільшилися (від 12,7 % до 23,9 %; $\phi^* = 1,8$ ($p \leq 0,05$), що вказує не лише на підвищення здатності інтерпретувати сутність дієвого сприяння, а й зміцнення зв'язку між просоціальним та моральним контекстом. Якщо на початку цього періоду діти сприймають допомогу як необхідність, соціальну норму, то до його завершення їх увага все чіткіше зосереджується на ціннісних аспектах просоціальних дій. З'являється здатність продукувати різні типи доведень щодо негативних наслідків байдужості: зміни у загальній картині світу («світ перетвориться на безсовісну, байдужу до чужого горя кулю» – 24,1 % відповідей); труднощі, що неминуче виникнуть у житті людей («усім буде важко жити, оскільки не буде добра у серці») – 23,2 % та їх діяльності («люди на землі нічого не зроблять») – 5,7 %; негативна оцінка особистісних якостей людей («усі стануть жорстокими») – 19,4 %; зміни у характері стосунків («зникне дружба», «люди стануть самотні») – 15,2 % та ін.

У розвитку когнітивного компонента простежуються поступова диференціація когнітивних операцій за типом спрямування, що забезпечує як удосконалення здатності розпізнавати й інтерпретувати соціальні ситуації, так і здійснювати аналіз власної поведінки згідно моральних приписів. Розвиток просоціальної компетентності дітей забезпечує здатність до прогностичних міркувань та умовисновків щодо особливостей власної поведінки, її наслідків, емоційного самопочуття, обмежень у адресації та прийнятті. Центральним орієнтиром у побудові просоціальної мотивації є стереотип «правильно-неправильно». Протягом періоду підвищуються показники визнання моральних зобов'язань як основи допомоги (від 46,9 % до 61,0 %; $\phi^* = 1,88$; $p \leq 0,05$). Важливим новоутворенням соціально-нормативного етапу розвитку просоціальності є поява тенденції до включення просоціальних самовиявів у процеси самоствердження, формування елементів просоціального Я-образу. Результати аналізу емоційного компонента засвідчили, що у період дитинства субсидіарні переживання й дієві форми сприяння ще не утворюють цілісності, але наявність емпатійних реагувань, що виходять за межі особистісного дистресу, вказують на позитивні тенденції у розвитку просоціальності. Коло простих емпатійних проявів доповнюється процесами переживання співчуття та співраді. Схильність дітей до емпатії отримала від експертів найвищі оціночні бали у порівнянні з іншими просоціальними якостями (3,1 – 3,2 бала з 5 можливих).

У поведінковій складовій просоціальності було простежено розгортання багатьох різновидів гуманістичної поведінки. Використання спостережень,

експериментів і прийому мультиінформаторів дозволило проаналізувати дії допомоги, ресурсного обміну та заступництва. За результатами експертного оцінювання, підгрупа дітей високого рівня сформованості просоціальної поведінки виокремлюється з початку старшого дошкільного віку і її обсяг швидко зростає ($M = 4,2$ р. – 0%; $M = 5,1$ р. – 22,9%; $M = 9,7$ р. – 48,9%). Зменшується кількість дітей, які ігнорують потребу партнера у допомозі (від 49,5 % до 13,5 %; $\phi^* = 5,6$; $p \leq 0,01$). Знижується індивідуальна варіабельність у питаннях володіння матеріальним ресурсом на користь середніх значень. Підвищення готовності до поділу простежується як у процесі діяльності, так і само- та взаємооцінюванні. Більшість дітей обох вікових періодів вважають себе щедрими (87,2 %) та справедливими (84,6 %). Оцінні судження однолітків більш критичні, а й у них половина дітей віднесена до найвищого рівня прояву щедрості (від 33,3 % у старшому дошкільному віці до 62,5 % на завершення молодшого шкільного віку). Простежується згладжування суперечностей між розумінням принципу справедливого розподілу та небажанням депривувати власні потреби. Для більшості дітей обох вікових періодів (відповідно 79,5 % та 88,5 %) у ситуаціях булінгу характерне заступництво. Позитивними тенденціями є вікове підвищення індивідуальної частоти втручань у віктимізаційні ситуації та використання дітьми переважно нормовідповідних стратегій (посилання на норму, негативні оцінки нападника, попередження, звернення за допомогою). Різке підвищення агресивності захисту спостерігається лише у старшому дошкільному віці ($M = 5,1$ р. – 22,8%; $M = 6,1$ р. – 21 %), з подальшим зниженням його показників ($M = 9,7$ р. – 13,2 %). У дошкільному віці просоціальна поведінка пов'язана з ініціативністю. Поступово цей зв'язок послаблюється (від $r_p = 0,65$; $p \leq 0,001$ у молодшому дошкільному до $r_p = 0,30$; $p \leq 0,001$ у старшому дошкільному) та зникає до середини молодшого шкільного віку. У подальшому просоціальна активність зумовлюється не рівнем загальної активності чи домінування, а схильністю до відповідальності та самоконтролю.

Отже, розвиток просоціальності в дошкільному та молодшому шкільному віці можна охарактеризувати як соціально-нормативний етап становлення особистісної якості. У ньому виокремлюються два підетапи, які, перш за все, різняться наявністю чи відсутністю рефлексивних процесів у когнітивному компоненті просоціальності особистості. *Віковою особливістю* генези просоціальності особистості у період дошкільного дитинства є визначальний вплив когнітивної сфери на процес становлення та функціонування конструкта, що забезпечує усвідомлення та інтеріоризацію нормативних основ поведінки. У молодшому шкільному віці в структурі пізнання викристалізовується механізм особистісної рефлексії, як елемент просоціального самосприйняття та самооцінювання. *Психологічною особливістю* генези особистісного утворення у молодшому шкільному віці є визначальний вплив рефлексивного переосмислення просоціальних норм на процес їх активної імплементації.

У п'ятому розділі «*Розвиток просоціальності особистості у підлітковому, юнацькому та зрілому віці*» висвітлено результати емпіричного

аналізу генези основних компонентів просоціальності та її функціонування як цілісного утворення.

Встановлено, що засвоєння норм гуманістичної поведінки, яке відбулося у попередній період, отримало у *підлітковому віці* відображення в процесах пошуку та побудови особистісної ідентичності. Протягом періоду значущість просоціальних цінностей підвищується, що виявляється у їх включенні до структури Я-концепції, запереченні егоїзму як особистісної якості (86,5 %), збільшення підгрупи школярів із домінуванням просоціальних якостей у структурах Я-образу (від 40,7 % до 53,3 %; $\phi^* = 1,64$; $p \leq 0,05$). Протягом періоду підгрупа підлітків із домінуючою та взаємоузгодженою просоціальною позицією особистісного самосприйняття зростає (від 58 % до 83,3 %; $\phi^* = 3,4$; $p \leq 0,01$). Аналіз індивідуальних установок у сфері дії цінностей особистісно-нормативної та емпатійної моралі (за метод. «Справедливість – турбота»; авт. С. В. Молчанов) засвідчив, що більшість підлітків п'яти вікових підгруп віддають перевагу цінностям емпатійної групи (від 84,5 % до 91,6 %). Вивчення питання співвідношення сформованості емпатійної орієнтації виявило домінування у них середнього та високого рівнів сформованості моралі турботи: стадії «самопожертви» та «самоповаги» (52,4 % та 20,5 % відповідно). Це – позитивні тенденції, оскільки основою стадії самопожертви є розвиток рефлексивної емпатійної орієнтації особистості та врахування інтеріоризованих цінностей захисту інтересів іншого у процесі прийняття морального рішення. Визнання цінностей у логіці стадії «самостурбованість» протягом вікового періоду послаблюється, натомість простежується підвищення орієнтації на цінності найвищої стадії «самоповага». Вікова тенденція висхідна (від 14,7 % до 32,8 %; $\phi^* = 2,9$; $p \leq 0,001$). Це вказує на те, що у підлітковому віці започатковується рух морального усвідомлення у напрямку розуміння й сприйняття більш складних категорій, їх рефлексивного переосмислення та послаблення орієнтації на его-цінності.

Результати дослідження засвідчили, що у період підліткового віку відбувається інтенсивний розвиток емоційних основ просоціальності у формі дієвої, емоційної та когнітивної емпатії. Вік і стать виступають важливими чинниками процесу. Найвищий рівень суб'єктивного визнання простежено щодо дієвих аспектів емоційного реагування на життєві негаразди партнерів. Вікова динаміка дієвої емпатії протягом періоду висхідна ($F = 13,5$; $p \leq 0,01$) та зберігає цю тенденцію у наступний період ($F = 3,89$; $p \leq 0,05$), що вказує на онтогенетичне підвищення здатності підлітків надавати дієву підтримку іншим у просоціальних ситуаціях. У розвитку позитивної та негативної емоційної емпатії простежується відмінність у зумовленні. Позитивні емпатійні процеси мають чіткішу вікову динаміку і детермінацію ($F = 4,01$; $p \leq 0,01$), у той час як показники негативної емпатії протягом періоду зберігають відносну стабільність ($F = 0,57$; $p \geq 0,05$). За нашим розумінням, це вказує на досягнення певного плато у переживанні негативних емоцій, в той час як здатність радіти успіхам партнера продовжує розвиватися. Когнітивна емпатія має позитивну динаміку ($F = 11,9$; $p \leq 0,01$), забезпечуючи можливість репрезентувати більш

складні емоційні процеси, що стає підґрунтям активізації проактивної просоціальності та прогностичного потенціалу особистості.

Вибір поведінкових стратегій просоціальних виявів характеризується індивідуальною варіабельністю. Найвища міра визнання у підлітковому віці зафіксована відносно таких видів сприяння як допомога за прямим проханням, сприяння в емоційно напружених чи кризових ситуаціях, допомога у альтруїстичній формі (за метод. «Вимірювання просоціальних тенденцій» авт. Г. Карло та ін.). Вікова детермінація індивідуальної вибірковості найяскравіше простежується відносно трьох видів поведінки (допомоги за проханням ($F = 3,1$; $p \leq 0,05$), сприяння у кризових ($F = 3,4$; $p \leq 0,05$) та емоційно насичених ситуаціях ($F = 3,2$; $p \leq 0,05$). На нашу думку, готовність підлітків здійснювати просоціальну самореалізацію за умови напруженості ситуації чи за наявності чіткого запиту на сприяння, вказує на їх недостатню зрілість як суб'єктів просоціальної активності. Результати дослідження впливу чинника статі на вибір поведінкових стратегій виявили наявність гендерної детермінації наступних видів просоціальної поведінки: публічної ($F = 6,6$; $p \leq 0,05$), сприяння у кризових ситуаціях ($F = 4,1$; $p \leq 0,05$), в емоційно насичених ситуаціях ($F = 5,5$; $p \leq 0,05$), альтруїстичної допомоги ($F = 11,3$; $p \leq 0,01$). Результати довели, що публічність ситуації є більш значущою для чоловічої вибірки, в той час як емпатійність дівчат виявляється у готовності до альтруїзму та сприяння у емоційно насичених, кризових ситуаціях.

Розвиток просоціальної суб'єктності пов'язаний з формуванням віри у справедливість світу. Результати засвідчили, що у підлітковому віці значних відхилень у формуванні основних компонентів довіри, як системи апріорних переконань і набутого досвіду, не спостерігається. Проте, на тлі власної впевненості у готовності діяти просоціально, підлітки більш упереджено ставляться до інших (приписують їм зловживання довірою (52,3 %), схильність до хвастоців (40,6 %), неготовність ризикувати життям заради іншого (71,3 %), декларують зневіру в щирості їх намірів (58 %). Несприятливими тенденціями у розвитку особистісної просоціальності є також наявність егоїстичних установок. Високий рівень їх визнання зафіксовано у четвертій частини респондентів (25,5 %). Протягом періоду тенденція висхідна ($F = 3,9$; $p \leq 0,01$). Одним із виявів негативного впливу егоїстичної спрямованості на просоціальну поведінку є зростання суб'єктивізму у сприйнятті та оцінюванні однолітків. Ця тенденція найчіткіше простежена у молодшому та середньому підлітковому віці ($r_p = -0,357$ ($p \leq 0,01$) та $r_p = -0,404$ ($p \leq 0,01$)).

Отже, інтенсивні зміни у мотиваційному компоненті просоціальності особистості у період підлітковості вказують на започаткування *нормативно-диспозиційного* етапу розвитку якості. Від процесів соціального пізнання підлітки піднімаються до формування категорії ставлень. Знання про значущість просоціальної активності набувають ціннісного значення. Домінуючу роль у розвитку просоціальності починає виконувати мотиваційно-ціннісна сфера. У системі самосвідомості вибудовується первинна структура просоціальної ідентичності, що виявляється у привнесенні до структури Я-образу просоціальних цінностей не лише як значущих, а й особистісно

прийнятих. Відбувається послаблення впливу ситуаційних чинників на поведінку особистості за рахунок посилення диспозиційних. Це перший період онтогенезу, у якому реалізація просоціальних намірів здійснюється не лише на основі уявлень про норми, а й власних переконань. *Віковою особливістю* розвитку просоціальності у підлітковому віці є детермінуючий зв'язок інтерналізації просоціальних цінностей з розвитком просоціальної ідентичності та трансформацією компонентів феномена у цілісне утворення.

Результати дослідження розвитку просоціальності особистості в **юнацькому віці** дозволили стверджувати, що у цей період простежується критично-виважене ставлення молоді до оцінювання власних гуманістичних налаштувань. Лише 17,6 % респондентів було віднесено до високого рівня самоатрибуції просоціальних якостей. Протягом періоду показники цієї підгрупи суттєво не змінилися (від 19,3 % до 15,9 %; $\phi^*=0,59$; $p>0,05$). У системі ціннісних орієнтацій простежується рівноцінне співіснування двох настановочних ідей «інтереси іншого»–«обопільні інтереси» ($r_p = 0,692$; $p \leq 0,001$) (за метод. «Просоціальна особистість», авт. Л. Пеннера). Можна констатувати, що у період юності основними характеристиками просоціальних тенденцій є зрілість просоціальних міркувань, розширення можливостей особистості у наданні дієвого сприяння, здатність рефлексивно сприймати соціальні контексти та визначатися з індивідуальними програмами поведінки. Центральну функцію у формуванні позиційних основ просоціальності у період юності виконують норми «соціальної відповідальності», «затрат і винагород» та «справедливості». Вони визнаються більшістю респондентів (від 70,1 % до 72,7 %). Норма взаємності протягом періоду отримала менше визнання (від 58,4 % до 53,6 %), що засвідчує більш критичне ставлення молоді до егоїстичних настанов. У цьому періоді вік уже не виконує функцію детермінуючого чинника засвоєння норми справедливості ($F = 1,3$; $p>0,05$), що обумовлено її достатньою інтерналізованістю. У той час як в інтеріоризації норми «затрат і винагород» продовжує простежуватися вікова детермінація ($F = 4,58$; $p \leq 0,05$). Актуалізація пошуку власних смислів, незалежнення, становлення молоді людини як суб'єкта власної життєтворчості на тлі прагнення узгоджувати власні інтереси з вже засвоєними моральними цінностями та законами співжиття, визначає високу міру визнання норми затрат і винагород та лабільність у побудові стратегії просоціальної самореалізації.

Розвиток емпатії у юнацькому віці характеризується стабільністю та різнорівневністю її різновидів. Чинник віку продовжує виконувати детермінуючі функції щодо дієвого емпатійного відгуку ($F = 3,9$; $p \leq 0,01$). Молодь відчуває посилення впливу власних переживань на прийняття просоціальних рішень, декларуючи згоду із цінностями цієї групи. Емоційна емпатія (у її позитивній та негативній модальності) починаючи з юнацького періоду втрачає вікове зумовлення ($F = 1,6$; $p>0,05$), що вказує на стабілізацію афективних переживань у просоціальних ситуаціях та здатність контролювати особистісний дистрес. Процеси стабілізації прослідковуються також щодо когнітивної емпатії ($F = 2,36$; $p>0,05$). Ментальна репрезентація емоційних станів іншої людини та

їх каузальна атрибуція досягли зрілості, що зумовлює здатність молоді людини простежувати та прогнозувати перебіг соціальної взаємодії, здійснювати самовизначення позицій із урахуванням досвіду та соціальних норм. Депривуючий вплив на процес прийняття просоціальних рішень у юнацькому віці має акцентованість на системі власних інтенцій та переживань, що зумовлює послаблення інтересу до внутрішнього світу інших людей та посилення особистісно-афективної форми егоцентричної орієнтації. Наявність сумнівів у сприйнятті просоціальних налаштувань партнерів посилює прагматично-еґоїстичну мотивацію ($r_p = -0,316$; $p \leq 0,01$), сприяє виникненню розриву між диспозиційною готовністю до просоціальної активності та поведінкою ($r_p = 0,28$ ($p \leq 0,001$)). Наявність несприятливих тенденцій у розвитку ціннісно-сислової сфери у юнацькому віці поєднується з процесами її поступової гармонізації. Результати емпіричного аналізу сформованості просоціальності особистості відповідно до вікових критеріїв дозволили виокремити основні рівні її функціонування. Встановлено, що більшість респондентів (64,7 %) мають середній (інертний) рівень сформованості конструкта. Їм властива висока вибірковість у наданні допомоги; наявність ознак ригідних, сегрегративних настанов у ставленні до інших; поєднання пасивних соціальних позицій з відповідальним ставленням щодо найближчого кола реципієнтів сприяння. Показники найвищих рівнів функціонування просоціальності (зрілий та альтруїстичний) були зафіксовані у 8,4 % юнаків. Їм притаманне визнання універсальності принципу «Інший як цінність», здатність до особистої корекції дискримінаційних установок. Якісною відмінністю двох означених рівнів є наявність/відсутність еґоїстичних елементів у просоціальній мотивації. Низький рівень (імпульсивно-ситуативний) діагностовано у третини респондентів (26,8%), що виявляється у епізодичності просоціальних самовиявів, їх зорієнтованості на випадкових реципієнтів (за умов гострої необхідності у допомозі) чи найближче коло спілкування; готовності до співпереживання з невисоким рівнем його дієвості; спрощеній ментальній репрезентації просоціальних норм.

Отже, починаючи з юнацького віку, просоціальність функціонує як цілісне утворення, що забезпечує розгортання поведінкових програм у напрямку індивідуалізованих самовиявів імпульсивно-ситуативного, інертного, зрілого чи альтруїстичного типу. Домінуючі позиції у функціонуванні конструкта в юнацькому віці займає просоціальна ідентичність та ціннісно-сислова сфера. Просоціальний контекст вплітається у програми особистісної самореалізації через побудову нової системи зв'язків із оточуючим світом на основі соціальних норм і правил, засвоєних у попередні вікові періоди та сформованої особистісної якості. *Віковою особливістю* розвитку просоціальності у період юності є коригуючий вплив інтрапсихічного зумовлення на ситуаційну детермінацію просоціальної поведінки.

У період **зрілості** простежується чітке визнання цінностей просоціальної групи. Більшість респондентів (96,8 %) не лише сприймають і презентують себе як просоціальних суб'єктів, а й висловлюють переконаність у тому, що

партнери вбачають у них ці якості. Дорослість виокремлюється більшістю опитаних як найінтенсивніший період просоціальної самореалізації (у підгрупах 30-35 р. та 40-45 р. у межах 81,3 % – 80%; у підгрупі 60-65 р. – 60,6%). Професійна діяльність і сімейне життя сприймаються в усіх вікових підгрупах як чинники інтенсифікації просоціальності (83,5% та 80,7% респондентів відповідно). Результати дослідження засвідчили, що респонденти мають позитивну просоціальну історію не лише як суб'єкти, а й реципієнти допомоги.

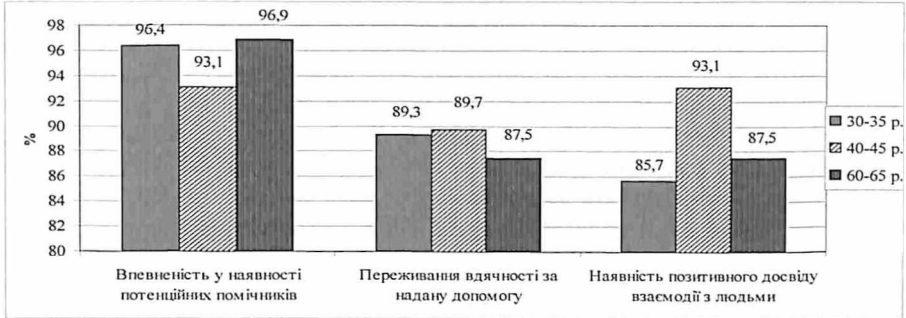

Рис. 3. Показники позитивного досвіду соціальної взаємодії дорослих

Як видно з рисунка 3, більшість опитаних визнали наявність підтримки з боку інших людей (від 85,7 % до 93,1 % у різних вікових підгрупах), переживання почуття вдячності за неї (87,5 % до 89,7 %), та висловили впевненість у можливості подальшого отримання сприяння (від 93,1 % до 96,9 %). Визнання власних просоціальних налаштувань найяскравіше виявляється у середній та пізній зрілості. Самоатрибуція різних просоціальних якостей людьми має відмінності у віковій траєкторії. Декларування турботливості з віком підвищується (від 76,5 % у 30-35 р. до 96,9 % у 60-65 р.), тоді як визнання поведінкових проявів з віком знижуються (від 73,3 % у період ранньої зрілості до 46,9 % у пізній зрілості). У самооцінюванні емпатійності та її розвитку простежена висхідна тенденція від ранньої до пізньої зрілості (від 70 % до 81,3 %). Найвищу міру критичності дорослі виявили при визнанні власної схильності до альтруїзму. Її наявність задекларована лише 48 % респондентів усіх вікових підгруп. Серед просоціальних цінностей, визнаних дорослими як обов'язкових для реалізації, домінуючі позиції займають «доброзичливість» (середнє значення 3,7 бала із 5 можливих), «милосердя» (3,5 бала) та «співчуття» (3,4 бала). Хоча імплементація цих цінностей у реальних життєвих ситуаціях обумовлюється також дією ситуативних чинників, більшість респондентів визнали їх універсальність. Зазначимо, що навіть наявність значної соціальної конфронтації (категорія «вороги») не є причиною повної відмови у наданні сприяння. Важливу роль у прийнятті просоціальних рішень має сформованість такої інтрапсихічної якості, як соціальна відповідальність, хоча не всі лінії інтегрованого утворення

мають однакову дію відносно просоціальних рішень. Зосередженість на діяльності, без сформованості гуманістичних установок, перешкоджає наданню сприяння. Основними чинниками, які перешкоджають просоціальній самореалізації, на думку респондентів різних вікових підгруп, є зайнятість (30–35 р. – 30,8 %; 40–45 р. – 26,9 %; 60–65 р. – 42,3%), нестача часу (30–35 р. – 34,6 %; 40–45 р. – 46,2 %; 60–65 р. – 30,8 %), зневіра у цінності доброти (30–35 р. – 23,1 %; 40–45 р. – 19,2 %; 60–65 р. – 19,2 %). Зазначимо, що, попри складність сьогодення, мотиви з елементами егоїстичного підтексту були позначені лише окремими респондентами.

Отже, результати дослідження засвідчили, що у просоціальному розвитку в період зрілості продовжує простежуватися вплив вікової детермінації. Основою просоціальної поведінки є прийняття гуманістичних цінностей. Просоціальність особистості в цьому віці виявляється в універсалізації просоціальних норм; активній життєвій позиції у ситуаціях з просоціальним контекстом; імплементації просоціальних норм щодо широкого кола респондентів; здатності орієнтуватися на почуття обов'язку у процесі прийняття просоціальних рішень; інтерсуб'єктивних, діалогічних та дієвих трансцендентних емпатійних ставленнях до інших; здатності ініціювати та підтримувати програми довготривалого та короткотривалого сприяння у його основних різновидах. Центральну функцію у цьому процесі виконує система ціннісних установок і орієнтацій особистості та сформованість просоціального Я-образу. *Віковою особливістю* просоціального розвитку в цей період є взаємодетермінація цінностей і життєвих смислів та їх трансформування під впливом трудової діяльності та реалізації сімейних програм.

У шостому розділі «Психологічний супровід просоціального розвитку особистості» обґрунтовано теоретико-методологічні засади стимулювання просоціальних тенденцій особистості; висвітлено змістові та процесуальні аспекти організації психологічного супроводу розвитку просоціальності особистості в старшому дошкільному та молодшому шкільному віці; окреслено шляхи стимулювання просоціальності особистості у кожному з періодів онтогенезу.

Розробка та впровадження програми психологічного супроводу просоціального розвитку особистості здійснювалися в межах генетично-деонтологічного підходу з дотриманням його основоположних принципів. Підґрунтям авторської програми були концептуальні ідеї особистісно-орієнтованого підходу (І. Д. Бех, І. С. Булах), теорії морального розвитку особистості (Б. С. Братусь, Л. Колберг, Р. В. Павелків) та знання про детермінуючі чинники, механізми, закономірності й критерії функціонування феномена. При розробці розвивально-корекційної програми орієнтирами слугували показники онтогенетичного розгортання просоціальних тенденцій, визначені в процесі експериментального дослідження. Встановлені в роботі особливості розвитку просоціальності особистості дозволили виокремити період середнього дитинства (кінець дошкільного початок молодшого шкільного віку) як один із найбільш чутливих до соціальних впливів.

Відповідно програма психологічного супроводу просоціального розвитку була реалізована у двох вікових підгрупах (M = 6,2 р.; M = 7,7 р.). Обсяг експериментальної групи – 39 дітей, контрольної – 42 дитини.

Мета стимулювальних впливів полягала у розвитку готовності дітей до взаємодопомоги та співчуття шляхом розширення й уточнення їх уявлень про сприяння та підтримку між людьми як основу співжиття; активації усвідомлення власних здатностей діяти на благо іншого та імплементації моральних приписів у системі міжособистісних стосунків. Реалізація розвивально-корекційної програми передбачала активізацію просоціальних тенденцій дитини через інтенсифікацію механізмів інтеріоризації, ідентифікації, емпатії та рефлексії. Її основні завдання полягали в *ознайомленні та закріпленні* просоціальних норм поведінки як соціально привабливих та значущих через пояснення та демонстрування зразків просоціального сприяння; *формуванні* у дітей здатності виокремлювати у повсякденному житті ситуації з потенційним просоціальним контекстом, інтерпретувати та репрезентувати потреби дорослих та однолітків у допомозі в процесі навчальної та побутової діяльності; *вправленні* в реалізації просоціальних норм у процесі взаємодії з дорослими та однолітками; *розвитку* умінь пропонувати та приймати допомогу, висловлювати вдячність, визначатися зі стилями та способами надання сприяння; *формуванні* першооснов просоціальної самосвідомості, Я-образу й самооцінки; *психопрофілактиці та корекції* агресивних стилів протидії булінгу та віктимізації.

Авторська програма «Стежинами добра» містила наступні психолого-педагогічні технології: бесіди з дітьми «Мій дарунок», «Я – маленький помічник», «Коли мені було шкода товариша», «Про щедрість та жадібність»; моделювання ситуацій з потенційним просоціальним контекстом «Як вчинити», «Я вмію підтримати», «Поділись»; тренінгові вправи «Квітка добрих справ», «Люстерко», «Моя подяка», «Щедрість – жадібність», «Можна – не можна», «Настрій друга»; ігри-вправи «Сонячні доріжки», «Ланцюжок подяки», «Хвилинка теплоти» «Навпаки», «Примирення», «Веселий м'яч», «Автопортрет», «Скринька добра», «Друзі»; вправи-мотиватори; ігри-візуалізації, ігри-змагання; читання, обговорення, інсценування художніх творів та розгляд ілюстрацій; перегляд мультфільмів та відеорядів; слухання й виконання пісень просоціального змісту; релаксаційні вправи. З метою залучення до співпраці батьків з ними були проведені групові інтерактивні бесіди мотиваційного, організаційного й методичного змісту та індивідуальні консультації щодо стимулювання розвитку просоціальності дітей в умовах сім'ї. Робота з педагогами й психологами навчальних закладів передбачала узгодження програм педагогічного та психологічного супроводу просоціального розвитку дітей.

У таблиці 2 подані кількісні показники розвитку просоціальних тенденцій у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку до та після формувального експерименту.

Таблиця 2

Кількісні показники розвитку просоціальних тенденцій дітей дошкільного та молодшого шкільного віку до та після формувального експерименту
n=39

Рівні сформованості просоціальності	Кількісні показники обсягу експериментальних підгруп з різним рівнем сформованості просоціальних тенденцій (%)					
	до формувального експерименту			після формувального експерименту		
	перша підгрупа (M=6,2 р.)	друга підгрупа (M=7,7 р.)	середні показники	перша підгрупа (M=6,2 р.)	друга підгрупа (M=7,7 р.)	середні показники
високий	27,8	33,3	30,5	44,4	43,6	44,0
середній	61,1	61,9	61,5	50,0	53,8	51,9
низький	11,1	4,8	8,0	5,6	2,6	4,1

Результати формувального експерименту свідчать про наявність позитивних змін в обох експериментальних підгрупах. Відсоток дітей, віднесених до високого рівня сформованості просоціальних тенденцій, зріс (від 27 % до 44,4 % у першій підгрупі (M = 6,2 р.) та від 33,3 % до 43,6 % у другій (M = 7,7 р.). Зафіксовано зниження обсягів підгруп дітей з середнім (від 61,1 % до 50,0 % у першій підгрупі та від 61,9% до 53,8 % у другій підгрупі) та низьким рівнем (від 11,1 % до 5,6 % у дошкільному віці та від 4,8 % до 2,6 % у молодшому шкільному віці) сформованості просоціальності. Загальні позитивні зміни підтверджуються критерієм Вілкоксона (відповідно $T = 16$ ($p \leq 0,01$); $T = 21$ ($p \leq 0,01$)).

Результати впровадження психологічного супроводу засвідчили зростання в дитячій спільноті кількості спроб надавати підтримку один одному в процесі вирішення побутових, ігрових та навчальних завдань. Зафіксовано підвищення рівня просоціальної активності та ініціативності дітей, посилення їх здатності інтерпретувати життєві ситуації в контексті просоціальних приписів (у їх описовій формі), зростання адекватності оцінювання власної поведінки та усвідомлення її мотивів. Наявність позитивної динаміки в розвитку просоціальності дітей підтверджена також змінами в їх оцінних ставленнях один до одного. За результатами взаємооцінювання простежено зменшення підгрупи дітей з низьким просоціальним статусом та зростання підгрупи дітей з високими його показниками (від 33,3 % до 44,4 % у дошкільному віці та від 38,1 % до 47,6 % у молодшому шкільному). Статистичні показники підтверджують наявність позитивної динаміки як у підгрупі дітей дошкільного віку ($T = 25,5$ ($p \leq 0,01$), так і в молодших школярів ($T = 23$ ($p \leq 0,01$)). У контрольних групах суттєві зміни не зафіксовані. Загалом, результати засвідчили, що психолого-педагогічне стимулювання просоціального розвитку в період середнього дитинства дозволяє прискорювати й спрямовувати цей процес.

У роботі запропонована стратегічна лінія стимулювання просоціальних тенденцій на кожному з періодів онтогенезу. Згідно виокремлених закономірностей, вікових особливостей, критеріїв та вікових показників функціонування феномена визначено спрямування стимулюючих впливів, їх мету, основні завдання, принципи організації, особливості реалізації в кожному з вікових періодів. Узагальнення теоретико-емпіричного матеріалу дозволило дійти висновку щодо можливості інтенсифікації процесів просоціального розвитку особистості через організацію системи стимулювальних впливів.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та емпіричне вивчення проблеми вікової генези просоціальності, реалізовано новий генетично-деонтологічний підхід у вивченні диспозиційної основи поведінкових самовиявів, спрямованих на забезпечення благополуччя й комфорту Іншого.

1. Швидка трансформація реалії сьогодення, глобалізованість соціальних процесів, їх динамічність, суперечливість, нестабільність підвищують увагу суспільства до соціальної сутності людини, її духовно-моральної зрілості та готовності до гуманістично орієнтованої взаємодії й кооперації. Одне з чільних місць у системі творення інтерсуб'єктного простору належить унікальній здатності людини діяти на благо Іншого, її просоціальності. Як особливий продукт соціалізації вона виконує важливі функції налагодження міжособистісних процесів та гуманізації соціального простору, визначаючи зрілість особистості як соціального суб'єкта. За своєю сутністю **просоціальність особистості**, є інтегративним, ієрархізованим, усвідомленим психологічним конструктом, який визначає основні патерни соціально-ціннісної поведінки та належить до психологічних якостей особистості. Розгортання конструкта в часовій перспективі – **вікова генеза просоціальності** – це онтогенетично- соціально- та особистісно зумовлений рух індивідуальної свідомості від рівня вродженої готовності діяти на користь Іншого до появи й функціонування цілісного особистісного конструкта. Прагнення особистості до саморозвитку та турбота про інших людей гармонійно поєднані у структурі просоціальності, забезпечуючи особистості метаосмислення значущості буття.

2. Просоціальна поведінка – емпіричний показник сформованості просоціального феномена. Її зовнішня презентованість та соціальна значущість зумовили значний науковий інтерес до вивчення її психологічних змінних. Основними різновидами короткотривалих форм просоціальної поведінки є допомога, ресурсний обмін, заступництво, емпатійна підтримка. Кожен вид просоціальних самовиявів має власну вікову траєкторію розвитку. Перші елементи просоціальної активності зароджуються у період раннього дитинства. У їх основі лежать вроджені задатки до емоційного зараження, солідаризації, цікавості до соціальних явищ, що в подальшому трансформуються у здатність до розпізнавання ментальних процесів Іншого та прагнення діяти на його користь. Генеза ресурсного обміну, як просоціальної стратегії, пов'язана із

розвитком щедрості особистості, оволодіння нею принципами справедливості та гуманізму. Віковий розвиток емпатійної підтримки проходить шлях від первинних форм емоційного зараження, переживання особистісного дистресу в емпатогенних ситуаціях до появи глибокого дієвого співпереживання, співчуття та співраді. Особливим різновидом просоціального сприяння є стратегія заступництва, яка виявляється у спробах перешкодити знуцанню та втішити жертву. Зрілість просоціальної поведінки особистості пов'язана з доповненням короткотривалих видів сприяння довготривалими. Становлення кожної лінії просоціальної активності залежить від сформованості диспозиційної системи особистості та дії ситуаційних чинників.

3. Розвиток просоціальності як моральної якості особистості відбувається під впливом генетично зумовлених програм, дії соціалізуючих чинників та інтрапсихічної детермінації. Інтегративна структура просоціальності включає систему інтрапсихічних утворень (просоціальну ідентичність, когнітивно-рефлексивний, мотиваційний, емоційний компоненти) та поведінковий компонент. Відповідно, сформованість конструкта можна оцінювати за внутрішніми психічними та зовнішніми поведінковими критеріями. До інтрапсихічної групи віднесено: розуміння просоціальних норм та їх ментальна репрезентація; рефлексивність; ціннісне ставлення до Іншого; здатність брати відповідальність у ситуаціях із потенційним просоціальним контекстом; безкорисливість; емоційну чутливість; ціннісне ставлення до себе як суб'єкта просоціальної активності. Основними критеріями поведінкової групи є: активність-реактивність; ініціативність-пасивність; складність-простота та екстенсивність просоціальної самореалізації. З юнацького віку і в подальшій життєвій перспективі сформований особистісний конструкт функціонує на таких чотирьох рівнях: імпульсивно-ситуативної просоціальності, інертної, зрілої та альтруїзму.

Вікова генеза просоціальності виявляється в поступовому ускладненні та трансформації структури конструкта під впливом змін у детермінації та психологічних механізмах. Вступаючи у взаємодетермінуючі зв'язки з новоутворенням самосвідомості – *просоціальною ідентичністю* – просоціальна спрямованість зумовлює позитивні зміни соціальної поведінки людини. У своєму розвитку просоціальність проходить шість онтогенетично зумовлених *етапів*: елементарної просоціальності, соціально-нормативної, нормативно-диспозиційної, позиційної, особистісно досягнутої та інтегративної просоціальності. Кожному з етапів властиві вікові особливості структури, динаміки утворення, його механізмів, що виявляється у специфіці просоціальної поведінки як емпіричному показнику функціонування і розвитку особистісного конструкта в цей період. Закономірності просоціального розвитку пов'язані із системними змінами в ціннісно-мотиваційній сфері особистості, її індивідуальному досвіді та просоціальній ідентичності: чим вищий ступінь сформованості ціннісно-мотиваційної сфери особистості, тим інтенсивнішою є її просоціальна самореалізація; чим авторитетнішим для особистості є її власний просоціальний досвід, тим більший потенціал

прийняття нею просоціальних рішень; чим вищий ступінь зрілості та конгруентності просоціальної ідентичності людини, тим більш суверенною та активною є її життєва позиція у просоціальних ситуаціях; чим вища міра егоїстичної спрямованості особистості, тим менш просоціальною є надана нею підтримка; чим більш сформовані в людини почуття вищого порядку, тим більш незалежним від емпатійних переживань є процес прийняття нею просоціального рішення.

4. Первинні прояви функціонування просоціальності особистості з'являються у період **раннього дитинства** (етап елементарної просоціальності). Структура конструкта найпростіша. Вона включає когнітивний, емоційний та поведінковий компоненти. Елементарні просоціальні дії дитини виникають на основі генетичних передумов, механізмів перцепції та наслідування. Просоціальна активність простежується в ситуаціях інструментальної чи матеріальної потреби Іншого, меншою мірою – в емпатогенних. Розвиток якості виявляється в підвищенні когнітивних можливостей дитини розпізнавати ситуації з просоціальним контекстом, включенні словесного супроводу в структуру сприяння, появі готовності до ініціювання допомоги, трансформуванні емоцій подиву, інтересу в найпростіші форми емпатійних проявів у дітей. *Віковою особливістю* розвитку просоціальності дитини в цей період є обумовленість процесу трансформування генетично-зумовлених форм сприяння у дії просоціального типу механізмами соціальної перцепції. Здатність дитини розпізнавати наміри і стани партнерів детермінує її просоціальний відгук, сприяючи перетворенню предметних маніпуляцій у найпростіші дії просоціального відгуку.

У **дошкільному та молодшому шкільному віці** (етап соціально-нормативної просоціальності) просоціальний розвиток інтенсифікується. Структура конструкта доповнюється мотиваційним компонентом, який у подальшому визначає центральні зміни у його функціонуванні. Відбувається засвоєння моральних норм і правил як нормативних основ просоціальної поведінки дітей. *Віковою особливістю* генези просоціальності у період дошкільного дитинства є визначальний вплив когнітивної сфери на процес становлення та функціонування конструкта. Рівень інтелектуального розвитку детермінує здатність виокремлювати та інтерпретувати життєві ситуації, розуміння взаємозв'язку між зовнішніми явищами та ментальними процесами і станами Іншого. З молодшого шкільного віку когнітивний компонент доповнюється рефлексивними процесами, що забезпечує дитині можливість міркувати про себе у логіці просоціальних приписів. *Віковою особливістю* генези особистісного утворення в період молодшого шкільного віку є визначальний вплив рефлексивного переосмислення просоціальних норм на процес їх активної імплементації. У період дитинства відбувається інтенсивний розвиток переживань емпатійної групи. З'являються соціальні почуття вищого порядку. У поведінці дітей присутні основні різновиди ситуаційно-детермінованих короткотривалих форм просоціального сприяння.

5. На нормативно-диспозиційному етапі (**підлітковий вік**) розрізнені інтрапсихічні елементи поступового об'єднуються у цілісне особистісне утворення, у структурі якого виокремлюється просоціальна ідентичність, а мотиваційний компонент піднімається на домінуючі позиції та набуває мотиваційно-ціннісного сенсу. Когнітивне осмислення просоціальних норм трансформується у ціннісне ставлення до них. Вплив когнітивної сфери виявляється не стільки у процесах декодування соціальної ситуації, скільки у виборі оптимальних стратегій допомоги, їх складності та варіативності. У розвитку емоційного компонента підлітків простежуються інтенсивні зміни у всіх різновидах емпатійного відгуку, які завершуються стабілізацією процесів негативної емоційної емпатії та подальшим розвитком її дієвих форм. *Віковою особливістю* розвитку просоціальності в період підліткового віку є детермінуючий зв'язок інтерналізації просоціальних цінностей з розвитком просоціальної ідентичності та трансформацією компонентів феномена у цілісне утворення. Загальними тенденціями вікового розвитку просоціальної поведінки особистості є підвищення рівня усвідомленості, добровільності, ініціативності, посилення диспозиційної детермінації, послаблення впливу ситуаційних чинників, варіативності та індивідуальної вибірковості у формах, видах та стилях її реалізації. Депривуючими чинниками в розвитку просоціальності виступають зниження довіри підлітків до просоціальних налаштувань інших та посилення егоїстичної мотивації.

Юнацький вік – період онтогенезу, в якому особистісна якість функціонує як цілісне утворення. Її основою є механізми цілепокладання, моральної рефлексії та емпатії. Мотиваційно-цільовий компонент конструкта забезпечує молоді просоціальну самореалізацію відповідно до особистісних позицій. *Віковою особливістю* розвитку просоціальності особистості у період юності є коригуючий вплив інтрапсихічного зумовлення на ситуаційну детермінацію просоціальної поведінки. Протягом цього вікового періоду відбувається посилення впливу почуттів вищого порядку на прийняття просоціальних рішень. Віковими показниками поведінкового компонента просоціальності особистості в юнацькому віці є універсалізація сприяння, здатність надавати допомогу в широких соціальних контекстах, дотримуватися принципу справедливості, виявляти варіативність у її наданні, усвідомлювати потенціал особистісного ресурсу, брати участь у програмах короткотривалої та довготривалої підтримки Іншого. У той же час просоціальна самореалізація у цей період має ознаки переважання пасивних форм сприяння зі збереженням елементів егоцентричності.

Зрілість – період найпродуктивнішої просоціальної самореалізації. *Віковою особливістю* просоціального розвитку дорослих людей є взаємодетермінація просоціальних цінностей і життєвих смислів та їх трансформування під впливом трудової діяльності та реалізації сімейних програм. Особистісний вибір зумовлюється специфікою мотиваційно-смыслового компонента та сформованістю просоціальної ідентичності. Просоціальні цінності людей зрілого віку слугують моральним підґрунтям

взаємодії з реальними та потенційними партнерами різних категорій: від рідних людей до співгромадян, незнайомих і навіть ворогів. Самореалізація просоціального «Я» в період дорослості виявляється в здатності ініціювати та підтримувати програми довготривалої й короткотривалої допомоги в її основних різновидах; готовності до альтруїстичних та зрілих просоціальних самовиявів.

Встановлено, що в період **пізньої зрілості** просоціальність особистості досягає інтегративного етапу. Відбувається акумулювання та переосмислення просоціального досвіду. Його визначальний вплив на просоціальну самореалізацію та наявність взаємодетермінуючих зв'язків з життєвими позиціями є *віковою особливістю* функціонування просоціальності у цей період. Просоціальна самореалізація – один з важливих елементів процесу позитивного життєіснування людини в похилому віці, забезпечуючи їй відчуття соціальної корисності та долученості до соціальної спільноти. Важливу роль у формуванні просоціальної поведінки у цей період відіграє механізм ретроспекції. Специфікою етапу є звуження кола реципієнтів сприяння, типовість спрямування програм на родинне коло, суб'єктивно відрефлексоване звуження особистісного ресурсу надання допомоги, загострення емпатійних процесів.

6. Просоціальність як соціальне надбання особистості потребує підтримки та стимулювання. Сприятливим періодом у її формуванні є старший дошкільний та молодший шкільний вік. Ефективність розвивально-коригуючих впливів забезпечена їх відповідністю віковим закономірностям просоціального розвитку, врахуванням основних критеріїв та показників функціонування феномена в цей період. У програмі передбачено поєднання системи зовнішнього стимулювання та особистісного відрефлексування просоціальних дій та міркувань у контексті узгодженості ідей: цінності «Я» та цінності «Іншого» шляхом активізації механізмів інтеріоризації, ідентифікації, емпатії та рефлексії. За результатами впровадження розвивально-коригувальної програми були зафіксовані достовірні позитивні зрушення показників функціонування просоціальності особистості у дітей як старшого дошкільного, так і молодшого шкільного віку. Реалізація завдань психологічного супроводу сприяла гуманізації стосунків у дитячих спільнотах, що виявлялося у підвищенні індивідуальних показників активності, ініціативності та екстенсивності у наданні допомоги, виявах щедрої поведінки, підвищенні самооцінки та адекватності системи самооцінювання.

Діалектичність просоціального розвитку, його розгорнутість у тривалій часовій перспективі зумовила необхідність виокремлення основних орієнтирів у організації належного психологічного супроводу на всіх вікових етапах онтогенезу. Виокремлені у дослідженні стратегічні лінії побудови розвивально-корекційних програм для кожного з вікових періодів забезпечують планування психологічного сприяння відповідно до вікових особливостей, критеріїв та показників функціонування просоціальності.

Перспективи подальших досліджень. Робота започатковує низку актуальних ліній розробки проблеми, зокрема розвиток турботливого ставлення

до Іншого; психологія вдячності та її вікове становлення; заступництво як особистісна стратегія; формування просоціальної ідентичності як професійно значущої якості для фахівців соціономічних професій; розвиток мнемічної складової просоціальності; вплив різних інститутів соціалізації на розвиток просоціальності особистості; мотивація реалізації та ігнорування просоціальної активності; особистісний ресурс як детермінуючий чинник просоціальної активності. Розробка цих ліній сприятиме поглибленню знань щодо просоціального та морального розвитку особистості.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Корчакова Н. В. Просоціальність особистості : становлення та розвиток : монографія / Н. В. Корчакова. – Рівне : Волинські обереги, 2017. – 440 с.
2. Павелків Р. В., Корчакова Н. В. Просоціальний розвиток особистості : монографія / Р. В. Павелків, Н. В. Корчакова. – Рівне : Вид. О. Зень, 2013. – 384 с.

Статті у фахових наукометричних виданнях

1. Корчакова Н. В. Стимулювання дитячої просоціальності в умовах сім'ї / Н. В. Корчакова // Проблеми сучасної психології: зб. наук. праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка. – Вип. 27. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. – С. 220–231.
2. Корчакова Н. В. Методические аспекты исследования истоков просоциальности / Н. В. Корчакова // Проблеми сучасної психології: зб. наук. праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка. – Вип. 28. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. – С. 212–222.
3. Корчакова Н. В. Когнітивні основи розвитку просоціальної поведінки / Н. В. Корчакова // Проблеми сучасної психології: зб. наук. праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка. – Вип. 30. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. – С. 305–315.
4. Корчакова Н. В. Захист іншого як особливий різновид просоціальної поведінки / Н. В. Корчакова // Проблеми сучасної психології: зб. наук. праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка. – Вип. 32. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. – С. 234–244.
5. Корчакова Н. В. Розвиток когнітивних та емоційних основ просоціальної поведінки дітей дошкільного віку / Н. В. Корчакова // Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка. – Вип. 34. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. – С. 211–221.
6. Корчакова Н. В. Розвиток емпатії як основи просоціальної поведінки у підлітковому віці / Н. В. Корчакова // Науковий вісник Херсонського держ. ун-ту. – Серія : Психологічні науки. – Вип. 6. – 2016. – С. 36–42.

7. Корчакова Н. В. Особливості просоціальної спрямованості дорослого / Н. В. Корчакова // Науковий вісник Херсонського держ. ун-ту. – Серія : Психологічні науки. – Вип. 2. – 2017. – С. 48–53.
8. Корчакова Н. В. Розвиток змістового компонента просоціальної ідентичності у підлітковому віці / Н. В. Корчакова // Науковий вісник Херсонського держ. ун-ту. – Серія : Психологічні науки. – Вип. 5. – 2016. – С. 33–38.

Статті у наукометричних виданнях

1. Корчакова Н. В. Психологічний аналіз стильових характеристик заступництва у період дошкільного дитинства / Н. В. Корчакова // Science Rise. – 2016. – № 10/1 (27). – С. 36–40.

Статті у фахових виданнях

1. Корчакова Н. В. Просоціальність як особистісна складова майбутньої професійної діяльності студентів-психологів / Н. В. Корчакова // Наукові записки Нац. ун-ту «Острозька академія». – Серія : Психологія і педагогіка. – Остріг. – 2014. – Вип. 28. – С. 84–94.
2. Корчакова Н. В. Просоціальність як умова підвищення адаптивних можливостей особистості у кризових ситуаціях / Н. В. Корчакова // Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України : Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. – Київ, 2014. – Т. 11. – Вип. 13. – С. 265–271.
3. Корчакова Н. В. Справедливість ресурсного обміну як лінія вікового генезу просоціальної поведінки / Н. В. Корчакова // Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. Психологія. – Одеса, 2015. – Т. 20. – Вип. 2 (36). – Ч. 1. – С. 89–97.
4. Корчакова Н. В. Просоціальність як запорука психічного здоров'я суспільства та особистості / Н. В. Корчакова // Педагогіка та психологія: Наук. вісник Чернівецького ун-ту. – Вип. 688. – Чернівці, 2014. – 79–88.
5. Корчакова Н. В. Траєкторія вікового розвитку просоціальної поведінки / Н. В. Корчакова // Науковий вісник Херсонського держ. ун-ту. – Серія : Психологічні науки. – Вип. 4. – Херсон : ХДУ, 2015. – С. 76–80.
6. Корчакова Н. В. Психологічний аналіз онтогенетично ранніх форм допомоги як різновиду просоціальних стратегій / Н. В. Корчакова // Науковий вісник Миколаївського нац. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського : Психологічні науки. – № 2 (15). – Миколаїв : МНУ ім. В. О. Сухомлинського, 2015. – С. 57–61.
7. Корчакова Н. В. Розвиток здатності до відчуження матеріального ресурсу як лінія просоціальної поведінки / Н. В. Корчакова // Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України : Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. – Київ, 2015. – Т. XI. – Вип. 15. – С. 189–197.
8. Корчакова Н. В. Вікова траєкторія розвитку емпатії / Н. В. Корчакова // Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць

- Східноукраїнського нац. ун-ту ім. В. Даля. – Т. 2 – № 2 (37). – Северодонець, 2015. – С. 157–165.
9. Корчакова Н. В. Онтогенетичні аспекти розвитку тривалих форм просоціальної поведінки в юнацькому та дорослому віці / Н. В. Корчакова // Науковий вісник Миколаївського нац. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського. Психологічні науки. – № 1 (16). – Миколаїв : МНУ ім. В. О. Сухомлинського, 2016. – С. 99–104.
 10. Корчакова Н. В. Розвиток заступництва як різновиду просоціальної активності у період дошкільного дитинства / Н. В. Корчакова // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький пед. ун-т ім. Г. Сковороди». – Додаток до вип. 36 : Темат. вип. «Проблеми емпіричних досліджень у психології». – Вип. 13. – Київ : Гнозис, 2016. – С. 214–220.
 11. Корчакова Н. В. Розуміння дітьми молодшого шкільного віку емоційного контексту просоціальної поведінки / Н. В. Корчакова // Науковий вісник Херсонського держ. ун-ту. – Серія : Психологічні науки. – Вип. 4. – 2016. – С. 110–115.
 12. Корчакова Н. В. Розвиток тривалих форм просоціальної поведінки в період пізньої дорослості / Н. В. Корчакова // Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України : Загальна психологія. Етнічна психологія. – Київ, 2016. – Том 9. – Вип. 9. – С. 319–325.
 13. Корчакова Н. В. Психологічний аналіз тривалих форм просоціальної поведінки у дитячому та підлітковому віці / Н. В. Корчакова // Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України : Загальна психологія. Етнічна психологія. – Київ, 2016. – Том 9. – Вип. 10. – С. 161–169.
 14. Корчакова Н. В. Розвиток емпатійної моралі в українських підлітків / Н. В. Корчакова // Психологія: реальність і перспективи: зб. наук. праць Рівненського держ. гуманіст. ун-ту. – Вип. 7. – Рівне : РДГУ, 2016. – С. 96–102.
 15. Корчакова Н. В. Егоїстична мотивація як перешкода у розвитку просоціальної поведінки підлітка / Н. В. Корчакова // Психологія: реальність і перспективи: зб. наук. праць Рівненського держ. гуманіст. ун-ту. – Вип. 8. – Рівне : РДГУ, 2017. – С. 114–120.
 16. Корчакова Н. В. Розвиток основ просоціальної поведінки у ранньому дитинстві / Н. В. Корчакова // Науковий вісник Миколаївського нац. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського : Психологічні науки: зб. наук. праць. – № 1 (17). – Миколаїв : МНУ ім. В. О. Сухомлинського, 2017. – С. 90–96.

Статті у інших наукових виданнях

1. Корчакова Н. В. Ранні витоки просоціальності / Н. В. Корчакова // Психологія : реальність і перспективи : зб. наук. праць Рівненського держ. гуманіст. ун-ту. – Рівне : РДГУ, 2014. – Вип. 3. – С. 75–80.

2. Корчакова Н. В. Диспозиційні основи просоціальності / Н. В. Корчакова // Психологія : реальність і перспективи: зб. наук. праць Рівненського держ. гуманіт. ун-ту. – Рівне : РДГУ, 2015. – Вип. 4. – С. 124–129.
3. Корчакова Н. В. Ознайомлення майбутніх педагогів із закономірностями вікового розвитку просоціальних тенденцій особистості / Н. В. Корчакова // Науковий вісник Мукачівського держ. ун-ту. – Серія : Педагогіка та психологія: зб. наук. праць. – Мукачево : Вид-во МДУ, 2015. – Вип. 1(1). – С. 113–116.
4. Корчакова Н. В. Сильові характеристики заступництва як особливого різновиду просоціальної поведінки / Н. В. Корчакова // Інсайт : зб. наук. праць студентів, аспірантів та молодих учених – Херсон : ЧП Вишимирський В. С. – 2016. – Вип. 13. – С. 193–197.
5. Корчакова Н. В. Ігнорування допомоги як лінія розвитку просоціальної компетентності молодших школярів / Н. В. Корчакова // Український психолого-педагогічний наук. зб. – Львів : ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2016. – № 8. – С. 63–68.
6. Корчакова Н. В. Истоки длительных форм просоциального поведения / Н. В. Корчакова // Психологія: реальність і перспективи: зб. наук. праць Рівненського держ. гуманіт. ун-ту. – Вип. 6. – Рівне : РДГУ, 2016. – С. 76–80.

Праці, опубліковані у закордонних виданнях

1. Корчакова Н. В. Методичні аспекти аналізу вікової генези просоціальної поведінки / Н. В. Корчакова // International scientific-practical conference «Actual questions and problems of development of social sciences» (Kielce, Poland, June 28–30, 2016). – Kielce : Holly Cross University, 2016. – С. 175–179.
2. Корчакова Н. В. Вікова генеза заступництва як унікального різновиду просоціальної поведінки / Н. В. Корчакова // Realita a perspektivy vyvoja spolocnosti: socialne a psychologické aspctky : Medzinarodna vedecko-prakticka konferencia (Sladkovicovo, Slovenska republika, 28-29 oktobra 2016). – Sladkovicovo, 2016. – P. 81–84.
3. Корчакова Н. В. Атрибуція просоціальних якостей як важлива лінія особистісного розвитку підлітків / Н. В. Корчакова // International scientific-practical conference «Theoretical and applied researches in the field of pedagogy, psychology and social science» (Kielce, Poland, December 28-29, 2016). – Kielce : Holly Cross University, 2016. – С. 255–259.
4. Корчакова Н. В. Содержательно-структурный анализ просоциального поведения в контексте психологии развития / Н. В. Корчакова // Содружество наук. Барановичи-2015: Материалы XI Международной научно-практ. конф. молодых исследователей (г. Барановичи, 21–22 мая, 2015). – В трёх ч. – Ч. 1. – Барановичи : БарГУ, 2015. – С. 105–108
5. Корчакова Н. В. Истоки длительных форм просоциального поведения / Н. В. Корчакова // Человек. Общество. Культура. Социализация: материалы

ХІІ Всеросійської (с міжнарод. участієм) молодіжної науково-практ. конф. (Росія, г. Уфа, 21 апреля 2016). – Уфа, 2016. – С. 139–142.

6. Корчакова Н. В. Психологічний аналіз істоків отзывчивості / Н. В. Корчакова // Содружество наук. Барановичи-2016: Матеріали ХІІ Міжнародної науково-практ. конф. молодих дослідників (г. Барановичи, 19–20 мая 2016). – Барановичи : БарГУ, 2016. – В трьох ч. – Ч. 3. – С. 169–171.
7. Корчакова Н. В. Просоціальність як умови ефективності переговорного процесу / Н. В. Корчакова // Матеріали міжнародної науково-практ. конф. «Соціальні конфлікти: пошук згоди і примирення» (Казахстан, Алмати, 11 декабля 2015). – Алмати : «Турана», 2016. – С. 97–100.

Матеріали наукових конференцій

1. Корчакова Н. В. Культивування просоціальності в умовах сучасної школи / Н. В. Корчакова // Актуальні проблеми наукового і освітнього простору в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів: зб. тез Міжнародної науково-практ. конф. – Мукачево : Вид-во «Карпатська вежа», 2015. – Т. 2. – С. 111–113.
2. Корчакова Н. В. Вивчення онтогенетичних аспектів розвитку просоціальної поведінки / Н. В. Корчакова // Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців: Тези доповідей Всеукраїнської науково-практ. конф. – Хмельницький : ХНУ, 2015. – С. 161–162.
3. Корчакова Н. В. Когнітивні аспекти просоціального поведіння особистості / Н. В. Корчакова // Когнітивні та емоційно-поведінкові фактори повноцінного функціонування людини: культурно-історичний підхід: матеріали ІІ Міжнародної науково-практ. конф. – Харків : Вид-во «Діа плюс», 2015. – С. 49–50.
4. Корчакова Н. В. Просоціальна допомога у контексті вікового аналізу / Н. В. Корчакова // Актуальні проблеми практичної психології у Волинському регіоні : Матеріали Х науково-практ. семінару. – Луцьк : Вежа-Друк, 2015. – С. 19–29.
5. Корчакова Н. В. Розуміння молодшими школярами соціальної сутності просоціальних тенденцій / Н. В. Корчакова // Пріоритетні напрями розвитку сучасних педагогічних та психологічних наук : зб. наук. робіт учасників міжнар. науково-практ. конф. (м. Одеса, 12–13 серпня 2016). – Одеса : ГО «Південна фундація педагогіки», 2016. – С. 12–16.
6. Корчакова Н. В. Розуміння дітьми молодшого шкільного віку сутності допомоги / Н. В. Корчакова // Пріоритетні напрями вирішення актуальних проблем виховання і освіти: зб. тез міжнародної науково-практ. конф. (м. Харків, 22-23 липня 2016 року). – Харків : Східноукраїнська організація «Центр педагогічних досліджень», 2016. – С. 104–107.

7. Корчакова Н. В. Розгортання просоціальних тенденцій у період пізньої зрілості / Н. В. Корчакова // Сучасні наукові дослідження у психології та педагогіці – прогрес майбутнього: зб. наук. робіт учасників міжнародної науково-практ. конф. (м. Одеса, 19-20 травня 2017). – Одеса : ГО «Південна фундація педагогіки», 2017. – С. 17-20.
8. Корчакова Н. В. Проблема просоціального розвитку особистості: закономірності та парадокси / Н. В. Корчакова // Наукові пошуки у III тисячолітті: соціальний, правовий, економічний та гуманітарний виміри: збірник тез II Міжнародної науково-практ. конф. (м. Кропивницький, 7–8 квітня 2017 р.). – Кропивницький : «КОД», 2017. – С. 151–155.

АНОТАЦІЇ

Корчакова Н. В. Вікова генеза просоціальності особистості – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – вікова та педагогічна психологія – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2018.

У дисертації подані результати дослідження просоціальності як диспозиційної основи сприяючої поведінки особистості. Висвітлено сучасний стан розробки проблеми у вітчизняній та зарубіжній науці. Відповідно до генетично-деонтологічного підходу, запропонованого у роботі, розроблена модель вікової динаміки конструкта, згідно якої виконано емпіричний аналіз його генези. У широкому віковому діапазоні (з 2 до 65 років), на основі 25 онтогенетично-порівняльних зрізів простежено траєкторію розгортання просоціальних тенденцій особистості. Вікова динаміка описується через зміни у структурі та функціонуванні особистісної якості та її поведінкових проявів. Емпірично простежено поетапність розгортання просоціальності особистості. Виокремлені критерії, механізми, рівні сформованості конструкта. Висвітлені основні характеристики функціонування просоціальності особистості на кожному з вікових етапів онтогенезу. Виокремлені вікові критерії та показники функціонування особистісної якості та шляхи її стимулювання у всі періоди онтогенезу. Апробована програма психологічного супроводу просоціального розвитку в період середнього дитинства (кінець дошкільного початок молодшого шкільного віку), доведено її ефективність та доцільність використання для стимулювання просоціального розвитку в цей період.

Ключові слова: просоціальність, просоціальна поведінка, благо Іншого, просоціальні цінності, просоціальна ідентичність, вікова генеза, допомога, ресурсний обмін, емпатія, заступництво, зріла просоціальність, альтруїзм.

Корчакова Н. В. Возрастной генезис просоциальности личности – Рукопись.

Дисертація на соискание ученой степени доктора психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Киев, 2018.

В диссертации представлены результаты исследования просоциальности личности как диспозиционной основы помогающего поведения. Проанализировано современное состояние разработки проблемы в отечественной и зарубежной науке. В соответствии с генетически-деонтологическим подходом, предложенным в исследовании, разработана модель возрастной динамики личностного конструкта, согласно которой выполнен эмпирический анализ его генезиса. В широком возрастном диапазоне (от 2 до 65 лет), на основании 25 сравнительных срезов прослежено траекторию разворачивания просоциальных тенденций личности. Возрастная динамика описывается через изменения в функционировании основных компонентов конструкта и его поведенческих проявлений. Эмпирически изучена поэтапность формирования просоциальности личности. Выделены критерии, механизмы, уровни сформированности конструкта. Освещены основные характеристики функционирования просоциальности личности на каждом из возрастных этапов онтогенеза. Выделены возрастные критерии и показатели функционирования личностного качества и пути стимулирования развития во всех периодах онтогенеза. Апробирована программа психологического сопровождения просоциального развития в старшем дошкольном и младшем школьном возрасте. Доказана её эффективность и целесообразность использования для стимулирования просоциального развития в этом возрасте.

Ключевые слова: просоциальность, просоциальное поведение, благо Другого, просоциальные ценности, просоциальная идентичность, возрастной генезис, помощь, ресурсный обмен, эмпатия, защита, зрелая просоциальность, альтруизм.

Korchakova N. V. Age-related genesis of personality prosociality. – Manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of psychological science, specialty 19.00.07 – Pedagogical and Age Psychology. National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2018.

The research deals with the issue of the development of prosociality as a unique personality trait, which ensures the person's readiness to act for the benefit of the Others in accordance with their needs, intentions and emotional states. The author summarizes the international experience with studying the essence of prosociality and its age-related development. It is pointed out that there are two basic areas of investigating the prosocial tendencies in a foreign psychological science. The first one is presented with the research concentrated on the study of prosocial behavior and another one is associated with the analysis of the development and functioning of its dispositional basis – prosociality. In the field of Ukrainian psychology this research area has not received enough exploratory attention. Certain aspects of this phenomenon are considered in the field of related psychological and pedagogical issues: personality moral development; age-related genesis of altruism or empathy, etc. It is noted that the particular attention to the ontogenetic aspect of prosociality had emerged in recent decades. The integration of the international research and the

implementation of the meta-analytic reviews and the cross-cultural studies enable to obtain the extensive information regarding the features of prosocial behavior in the different periods of life. However, there are no systematic studies dealing with the genesis of prosociality as a personal trait through the ontogeny.

The study was conducted in accordance with the genetic-deontological conceptual approach, integrating the ideas of the theory of personality spiritual development by B. S. Bratus, the concept of the genetic development of personality by S. D. Maksimenko and the theory of personality oriented education by I. D. Bekh. This approach ensured to study the genesis of prosociality in the logic of deployment of its structure; changes in the hierarchy of its components, mechanisms and determination; features of its implementation in the particular forms of social activity (such as giving an instrumental and material help, sharing, empathic response, protection and defending, volunteering).

The author makes the first attempt to discuss the location of prosociality as personality trait and describes the conceptual model of the age-related genesis of this phenomenon. Prosociality is considered as a biosociopsychic construct which exists on the intersection of three intrapsychic spheres, such as personality, cognitive sphere and identity. Its structure includes the inner core components and peripheral one. Inner core combines a prosocial identity, cognitive, emotional and motivational components. The peripheral part is represented by a behavioral component, which serves as an indicator of the evolution of this personality trait. The empirical study based on the 25 age-related comparative cross-sections made it possible to monitor the features of the developmental trajectory of human prosociality from early childhood to late maturity (2-65 years old). The author considers the age-related genesis of personality prosociality as a lifetime evolution of the personal trait, expressed in a large diversity of developmental changes (separation and harmonization of the principal components; changes in its hierarchical structure and the transformation of dominant components) due to the shifts of the determinants and mechanisms that cause the varying levels and the features of prosocial activity. This idea is implemented in the author's six-stage model of the genesis of personality prosociality. It is noted that the ontogenetic development of prosociality involves two types of changes: the expansion of the structure of the phenomenon due to the inclusion of new components and the shifts in its hierarchical structure: from the primary domination of the emotional sphere to the decisive role of the cognitive one, and, eventually, to the consolidation of the dominant positions of the motivational component, which, in turn, is undergoing the phased evolution itself. Being in the mutually determined relationships with the prosocial identity, this component as the base of prosocial orientation defines the features of person's prosocial behavior.

Besides that the particular attention is paid to examining the relationships between the personality prosociality and the other intrapsychic systems: volitional control, cognitive skills, social responsibility, egoistic motivation etc. It is proved that initiativity and the level of cognitive skills determine the features of prosocial tendencies in the preschool- and at the beginning of elementary – school age, but further they lose their dominant position. As a holistic construct, personality

prosociality is built up to the end of adolescence. Since the next age period, personality prosociality functions on the one of three levels: the inert prosociality, the mature prosociality, and altruism. Discussing the relationships between two highest forms of the phenomenon – mature prosociality and altruism, the author emphasizes that there are the meaningful differences in social and personal significance of these forms of prosociality. According to the author's point of view, the mature prosociality has a unique ability to combine coherently two systems of human values – the benefit of Self and the benefit of Other. It leads to the idea that mature prosociality is the most productive level of this trait as the basis of personality development and well-being. In this regard the principles, tasks, goals and recommendations for stimulating prosociality at the each stage of ontogenesis are singled out and the effectiveness of the developmental program in the middle childhood is proved.

Key words: prosociality, prosocial behavior, benefit of Other, prosocial values, prosocial identity, age-related genesis, helping behavior, resource sharing, empathy, protection, mature prosociality, altruism.

**НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова**

100317802

Підписано до друку 05.03.2018 р. Формат 60x84 1/16.
Папір офсет. Гарнітура «Times». Друк офсет.
Ум. друк. арк. 2,09. Обл.-вид. арк. 1,9. Наклад 100 пр. Зам. 14.
Друкарня видавництва «Волинські обереги».
33028 м. Рівне, вул. 16 Липня, 38; тел./факс: (0362) 62-03-97.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта
видавничої справи ДК № 270 від 07.12.2000 р.
33028 м. Рівне, вул. 16 Липня, 38; тел./факс: (0362) 62-03-97.

